

Метай ЕЛЕУСІЗ

ӨМІРІМ
— ӨНЕГЕМ

Метай ЕЛЕУСІЗ

ӨМІРІМ-ӨНЕГЕМ

(Ғұмырбаян)

Қарағанды - 2010

М. Әлеусіз

13 03 2017 Душанба

Актогайская ЦБС (Құпия)

- 53004 -

Әр адамның ғұмыры - кейінгі ұрпаққа өнеге. Ал, еңбек адамының басып өткен жолы бізді болашаққа бастар сара даңғыл. Актогайлық азамат, ел үшін ерінбей еңбек еткен Метай Елеусіздің бұл кітабы осыған үндейді. Көпшілік оқырманға арналған.

“Арқо” баспаханасы, Қарағанды - 2010.

Қызылорда 2010

Алғы сөз

Қолыма қалам алдым. Еріккеннен, болмаса, зеріккеннен емес. Өткеніме үңіліп, өмірімнің өрімін тарқатып, өрі мен еңісіне көз жүгіртіп, қалған ізім, салған соқпағым бар ма, соны ой-елегінен өткізіп, зерделесем деп талпынған, талаптанған түрім еді - бұл. Бәлкім, бұл тірлігім бәз біреулер үшін ерсі көрінер. «Саналы ғұмырын аттың жалында, малдың соңында өткізген бұл несін айтпақ?!» деушілер де кезікпей қалмас. Мейлі, кімнің не ойлағанында шаруам қанша? Бастысы - қолыма қалам алдым. Шабытымның тасқандығы, болмаса, ақылымның асқандығы да емес. Жазушы атанып, елді аузыма қаратып, таңдайларын тақылдатып, тамсандырсам деген де ниетім жоқ. Тағдырымның таспадай тарам-тарам тауқымет пен талайлы таршылықта өткен сәттерінің артымнан ерген ұрпағыма тағылымдық, тәлімдік себі тисе мұратыма жеткенім деп ойлаймын. Мақсатымның орындалғаны деп санаймын.

Адамға ой жасамыс тартып, қарттыққа қадам басып, егделікке бет түзей келе ме деймін. Шаңырақ пен шаруаның тізгінін бала ұстағасын. Ер-

мегің теледидарға қадалып, газет-жорналға қарап, кітап кеміру болмағанда, не бітіресің. Сол теледидарға көз жүгіртсең де, кітап оқып қарап отырсаң да, әңгіме ауаны тіптен түкке тұрғысыз әлденелерге ойысып, мүлдем мән-мағынасыз бірдеңелерді сөз етіп жатады.

Бір жолы «Жалын» жорналы ма, «Жұлдыз» жорналынан ба есімде жоқ «БОМЖ» деген әңгіме оқыдым. Бастапқыда, несін жасырайын, «БОМЖ» сөзінің астарын аңламадым. Әңгіме ауанына тереңірек үңіліп, көз жүгіртіп оқи келе баққаным, «БОМЖ» дегендерінің кәдімгі үйсіз-күйсіз тентіреп, панасыз жүрген жандар екендерін ұқтым. Бұрындары оларды «БИЧ» деп атаушы еді. Ал, әлгі әңгімеде осы қаңғыбастар өмірі баян етіледі. Қараптан-қарап отырып, «О, құданың құдіреті! Жазушылардың жазатын өңге тақырып, өзге мәселе құрып қалған ба?!» дегем де қойғам. Әрине, жазушыларға нені жазып, нені қою керек екендігін үйрететін біз емес. Алайда, өскелең ұрпақ үлгі тұтар сол кезбе-қаңғыбастардың өмірінде не бар, айналайындар-ау?! Одан да жалпақ жұртқа болмаса да, өз кіндігімнен өрген ұрпағым (немере, шөбере, шөпшегім) аталарының өткелекті өмірін біліп, өнегелі тұстарын бойларына сіңіріп, ойларына түйе жүрсін деген мақсатта осы қадамға барып отырмын...

Қырық жылдан астам қолыма Шопан ата таяғын ұстап, қой бағыппын. Жәй ғана бағып қоймай өз уақытымның, өз заманымның талап тұрғысы бойынша еңбек етіп, қатарымның алды болып, абы-

рой мен мәртебеге бөленіп, құрметке ие болып-пын. Өмірдің соқтықпалы-соқпақсыз, бұралаң жолын өтіп, өзіме тиесілі бағым мен бақытымды тауыппын. «Бейнетсіз зейнет - тұл» дегендей, тәубе, бүгін ащы бейнетіміздің тәтті зейнетінің дәмін татып отырған жәйіміз бар.

Кешегі біз өмір сүрген кеңестік кезеңде мен секілді талай мал баққан, жер жыртып, егін салған ел, талай кітаптың кейіпкеріне айналды. Кеңес үкіметінің үлгі тұтар осы бір игілікті ісі қарапайым еңбек адамдарының мерей-мәртебесін өсіретін. Жас ұрпақтың ата кәсібімізге деген ынта-ықыласын артыратын. Өкінішке қарай, бұл күндері сол бір жақсы әдет өз маңызын жоғалтып алған сыңайлы. Еріксіз мен секілді жандар қолдарына қалам алып, ғибратты ғұмырларын өздері жазуды үрдіске айналдырды. Ондағы мақсатымыз кешегі төбемізден қайғы-қасіреттің қара бұлты үйірілген қанды майдан жылдарындағы басымыздан кешкен қиыншылық пен ауыртпалыққа толы шақтарды, соғыстан кейінгі ес жиып, еңсемізді тіктеп қуаныш пен қызықтың дәмін татқан шаттықты кезеңдерді, сол аласапыран қайғы-қуанышы сапырылысқан өмірді бірге өткізіген жандар жайлы көкейдегі ойларымызды хатқа түсіріп, тасқа басып келер ұрпаққа жеткізсек дейміз. Біздің бұл қарекетіміз дұрыс па, бұрыс па, оны алдағы күн таразылап, бағасын келер ұрпақ бере жатар. Ал, өз басым тәуекел деп, тас жұтып отырмын.

Алла ісімді оңғарғай!

ТЕҒІНДІ БІЛУ — ТЕКТІЛІК

Бұрынғы бабаларымыз «Жеті атасын білмеген - жетесіз» деп жатушы еді. Жеті атаңды білу қаншалықты маңызды екендігін айтып, талқылаудың қажеті болмас. Ол жайында аз қақсап, аз жазылып жүрген жоқ. Мен үшін түп-тұқияныңды білу. Өзіңді-өзің тану деп түсінем. Сондықтан, өз тегімнің кімнен, қайдан шыққанын там-тұмдап болса да тілге тиек ету, ұрпақ алдындағы парыз-міндеттерімнің бір парасы деп білем. Өсімдік екеш өсімдіктердің де өз тегі, өз түрі бар. Тереңнен нәр алып, тамыр салып, өмір сүруге талпынады. Оның да тіні, діңі, бұтағы, бүрі бар. Мезгілі келгенде көктеп, уақыты жеткенде қурап, бұр жарып, жапырақ жаяды. Мұны тіршілік дейді. Демек, біздің де мына фәни жал-ғандағы ғұмырымыз ұрпақтың сабақтастығы ғана. Өмір сүрген аралықтағы өз міндет, өз парызымызды өтеп біткен соң, тіршілік тізгінін ұрпағымызға ұстатып, ата-бабаларымыз кеткен ұзақ сапарға біз де аттанамыз.

Орта жүз қазақтары аға баласы санайтын Арғын ата балаларының ішінде өскен-өнген бұтағы Қаракесек екені еш күмән-күдік тудырмасы хақ. Мына іргедегі Қарқаралы, Шет аудандары мен

өзіміздің Ақтоғайдың жарымынан басымы Қаракесектен тарайды десем, еш қателеспейтін шығармын. Міне, осы Қаракесектің белді бір баласына Майлық жатады. Осы Майлықтың өзінен Аққозы, Қарамақау, Күсеп деген үш ата тарайды. Біз соның ортаншысы - Қарамақаудан шығамыз. Қарамақаудан - Төлеген, Тырмыс, Ботап. Төлегеннен - Тастан. Тастаннан - Қуантай, Сыздық. Ботаптан - Байсейіт, Керней, Кернебай. Кернебайдан тұқым жоқ. Бәйсейіт деген кісіден менің аталарым - Бек-тұрған, Байтұрған есімді екі ұл туады. Жаңағы Бектұрғаннан менің әкем Елеусіз, Өмірзақтың ұрпағы өсіп-өнген.

Өмірзақтан ұлдан Абылайхан жалғыз. Абылайхан ағамыз ертеректе елден кетіп, мына Балқашта орнығып, өндіріске араласқан кісі. Балалары да әке жолына түсіп, сол Балқашта кен балқытушы болып жұмыс жасайды. Абылайхан ағаның әкесі Өмірзақ әкеміздің өзі сонау 32-нің ашаршылық жылдары Балқашқа барып, жан сақтап, сол жерде тұрақтап қалыпты.

Әбекеңнің Балқашта орнығуының сыры сонда болу керек. Ал, Әмкеңнің өзі 32-ші жылдардан көп ұзамай дүниеден өтіп кеткен дейді. Біздің тарқатып жатқанымыз - сол әке-шешелерімізден естіген дерек.

Әкем Елеусіз ағасынан бөлініп, ауылда қалған көрінеді. Момын, қой аузынан шөп алмайтын жуас біртоға кісі болыпты. Елеусізден үш ұл. Әкеміздің бейнесі есімде қалмапты. Ол кісі соғысқа кетіп, қайтпаған. Әйтеуір, сұлбасы жадымның бір

түкпірінде сақталған сияқты. Бәлкім, көп күтіп, көп тосып, зарыққан бала қиялымның жемісі шығар?! Мен өзім Ұлы отан соғысының алдында - қырқыншы жылы туыппын. Әкей майданға аттанғанда бар-жоғы үш жастағы бала екенмін. Үш жастағы баланың есінде не қалуы мүмкін? Бірақ, әкемнің алдына алып, еркелетіп отыратыны жадымда қалып қойыпты. Бір әкеден біз алты-жеті ағайындымыз. Оның үшеуі ұл бала. Ең үлкен ағамыз - Ескелді. Қайтыс боп кетті. Шамамен 97 жылдары. Одан кейінгі ұл мен. Менен кейінгі үйдегі ұлдың кенжесі Әсемтай есімді інім.

Әкемізді майданға аттанбай тұрып, алдымен Қарағандыдағы еңбек батальонына әкетті. Еңбек батальоны дегеннің мәнісін - ол уақыттары баламыз - түсінуге шама қайда. Өлгінде айтқанымдай, бар-жоғы үш жастағы кезім. Көп нәрсенің мәнісін түсініп, байыбын білмесек те, бірдеңелер еміс-еміс есімізде қалыпты. Алайда, көп жайға сәл есейіп, ес кіре бастаған шағымызда шешемізден сұрап, қанықтық. Бір күні еңбек батальонындағы әкеміз үйге оралды. Шиеттей бала-шағасы барын ескерсе керек, әйтеуір ауылға қайтып келді. Ауылдағы еңсе көтерер ер-азаматтың бәрі дерлік майданға кетіп, жаумен жан аяспай соғысып, отан қорғауда. Ауылдың басқармасы біздің бір нағашымыз екен. Әкейге «Әй, сені соғысқа жібермеймін, саспа, алып қалам» депті. Нағашымыз анадай дегесін, әкеміз ауылда ойында ештеңе жоқ, алаңсыз жүре берген. Жүре бергенде бос сенделбай жүріс емес. Мал бақтырып қойған. Өзі момын.

Хат танымайтын жан. Басқарманың дегеніне көнген де қойған. Біздің қазекеңнің ең жаман әдеттерінің бірі - өсек. Біздің ауыл өсек айтуға келгенде елден асып түспесе, қалыса қоймайды. Әйдә, гу-гу өсекті боратады ғой. Өсектің өрбуіне руы Қара - ел ішінде қашқын атанып, жасырынып жүрген Кемештің Шекені себепші болған сыңайлы. Ал, оның не бүлдіріп, не қойғанын бір жаратқан біледі. Ауылда кітаптары шықпаса да, өлең сөзге мершеп біздің Аққан атты жамағайынымыз болды. Марқұм Советтің әкесі. Советті ақтоғайлықтар жақсы біледі. Ақын. Өлеңдері газеттен түспейтін. Жаңағы ағамыз әзілдеп, «әктептерге» тиетін өлең шығарапты. Онысы «колхозды ішіп-жеп қойдыңдар» деген астарлы қалжыңға сайса керек. Содан қарап жүріп, басына сор тілеп алады. Құланның қасынуына, шүріппенің басылуы дөп келіп, трудармиядан құтылып, ауылда жағасы жайлауда жүрген әкейді әлгілердің «Елеусіз еңбек батальонынан қашып, ауылды баспалап жүр» деп жала жабуына сеп болады. Ол уақыт үкіметтің қылышынан қан тамып тұрған шақ. Ауданнан арнайы участковый келіп, әкемізді ұстап алып кетеді. Содан әкемізді алды-артына қаратпай, соғыстың алдыңғы шебіне бір-ақ жөнелттіреді. Әкеміз сол кеткеннен, Аллаһу ақпар, үшті-күйлі хабар-ошарсыз кете барыпты. Елмен байланысуға хат танымайды. Қайда жүр, не істеп жүр, өлі ме, тірі ме - мұндағылар білмейді. Өне, сөйтіп өсектің күші бір үйлі жанды алатайдай бүлдіріп, жарын - жесір, балаларын - жетім етіп тынған. Өлгі бір әлетте айттым

ғой, әкемізді ұстап әкетіп бара жатқан кезі еміс-еміс есімде деп. Деңгелбай деген қыстақтағы күлтөбенің басында улап-шулап, шешеміздің етегіне оралып қала бердік қой. Өшігудің арты ақыры Ақкеңді де жай қалдырмай соғысқа әкеткен. Кейіндері жолым түскен сайын Деңгелбайдағы күлтөбеге соғып, әкейді есіме алып, өткенге ой жүгіртіп, салауат айтып қоям...

Қыстақтағы екі бөлмелі үйде төрт отбасы тұрдық. Ішіндегі баскөтерері Нұрмағанбет есімді шал. Қожамберлі руынан. Жақсы адам. Қалжыңқой. Бізді «Өй, шаталар» деп атау сөзінің мәтелі болатын. Бірақ, ар жағында зіл жоқ, бір құдай бере салған жан еді, жарықтық. Соғыс уақыты жалаңаяқ, жалаңбұт. Киім дегеннің тапшы, қат уағы. Ұзақты күн қамауда отырып, әбден ішіміз толып, опыр-топыр далаға атып шыққанымызда, Нұрекең күндей күркіреп, жеті атамыздан сықпыртып, тамтық қалдырмай сыбап, үйге қуып тығады. Ол кісінің боқтағаны бізге «айналайындар» дегенмен бірдей. Сусынымызды қандырған қылығын қызық көріп, далаға қайта-қайта атып-атып шығамыз. Ана кісі тұра тап береді, қайыра қашып топырлап үйге тығыламыз. Ішімізде өзінің Кінар, Мұқарам, інісінің Айтбай, Ерліс есімді балалары да бар. Шешелеріміз таң бозынан далада, жұмыста. Ол нендей жұмыс - білсек бұйырмасын. Нұрекең сиырда. Соғыс жылдары, соғыстан кейінгі жылдары елдің негізгі тағамы қуырылған бидай мен түйілген жарма. Шешелеріміз бидайды кебегінен айырып, ұшырып, қуырып, келіге түйіп, талқан жасап, бізге

талғажау етеді. Келі-келсап біздің бала кезгі, көзіміз әбден қаныққан, жанымызды сақтап қалған асыраушы құралымыз. Бір жолы мынадай қызық болғаны бар. Кілең бала-шаға үйде қамақта қалғанбыз. Ұзақты күн үйде омалып отыра бергесін, бала шіркіндердің іштері толмай ма? Не қилы пәлені ойлап табуға да шебер-ақпыз. Бірде әбден зерігіп, не істерімізді білмей анадайда тұрған келінің түбіндегі талқанның жұғындысын кім алып, жей алады деп бәстестік. Келі үлкен, түбіне қолымыз жетіңкіремейді. Қисайтып та, төңкеріп те көрдік, түк шықпады. Мұқарам «келінің ішіндегі талқанды басымды сұғып жеймін» деп, өзеуреп, өжіктеп болмады. Біз тұс-тұстан «жей алмайсың, жей алмайсың» десіп, шу ете түстік. Қайраған түріміз. Ол «жеймін» дейді. Біз «жей алмайсың» деп, одан сайын делебесін қоздырып қоямыз. Ақыры, не керек, бәстестік. Мұқарам келіге басын сұғуын оп-оңай сұқты. Пыс-пыс, ырс-ырс етеді. «Жеп жатсың ба?» дейміз. Келінің ішінен құмыққан үн «ықы» дейді. Қызығып кетіп, «шық, біз де жеп көрейік» дейміз. Мұқарам басын келіден шығарайын десе, шықпайды. Олай әуреледік, бұлай әуреледік, түк болар емес. Мұқарамның зәресі ұшайын деді. Біз мәз-мейрам ішек-сілеміз қатып, күлкіге кенеліп, өзімізбен өзіміз. Мұқарам болса, басы келінің ішінде, қорсылдап жылап жатыр. Келіге кептелген Мұқарамның жайын айтып үлкендерге жүгірдік. Сөйтсек, келіге бас оңай кіргенмен, кептеліп, кері шықпайды екен ғой. Баламысың деген! Оны біз қайдан білейік?! Әрі әурелеп,

Метай ЕЛЕУСІЗ

бері әурелеп болмаған соң, үлкендер келіні жару керек деп шешісті. Сөйтіп, Мұқарамның кептелген басын келіні жарып, әрең шығарып алғаны есте. Айта берсек, балалық шақтың қызықты кептері көп-ақ. Оның бәрін айтып тауысу мүмкін емес. Әрі қажет те емес шығар...

Мұқарам бүгінде марқұм боп кетті. Тақыр басы сап-сары бала болатын. Біздің басымыз да тап-тақыр. Бірақ, қап-қара. Ал ананың басы ерекше сап-сары болатын. Бәлкім, содан ба әкесі «Сары-бас» деп атайтын.

Сөйтіп жүргенде, сүйіншілеп, соғыс бітті деген хабар да жетті елге. Жұрт бір жылап, бір күліп, есі шығып жүр. Бірте-бірте ағып-тамып, майданнан ер-азаматтар да қайта бастады. Негізі қиыншылық, жоқшылық адамды ерте есейтеді ме деймін. Бала көңіл, шіркін, ғажап қой. Әкемізді іздеп, сарылып, сағынамыз. Майданнан оралған кісілердің тізесіне отырып, құдды бір әкеміздің алдында отырғандай се-зініп, бір жасап қаламыз. Өне-міне әкеміз келіп қалатындай елегізіп, жол тосамыз. Жарықтық, мені қатты еркелетуші еді. Соғысқа кеткенінде Әсемтай іште қалған бала. Әкемізді көре де алмай қалды. Сонда бар жоғы бес жастамын. Інім Әсемтай екілер шамасында. Бірде «Ойбай, Елеусіз келе жатыр, Елеусіз келе жатыр!» деген сыбыс жетсін. Қуанышымызда шек жоқ. Жүрегіміз алып-ұшып, қашан әкемізді көріп, мауқымызды басып, кеудесіне басымызды сүйеп, тізесіне мініп отырғанша асықпыз. Сөйтсек, хабар жеткізуші кісі қағыс естіп, келе жатқан майдан-

гер басқа біреу болып шықты. Көңіліміз су сепкендей басылып, құлазып сала берді. Дегенмен, «үмітсіз – шайтан» демей ме. Көпке шейін әне кеп қалатындай, міне кеп қалатындай - үмітіміз үзілмеді. Өкінішке қарай, әкеміз ақыры майданнан қайтпады.

Әкемізбен тағы бір туысатын Болтайхан деген немере ағамыз бар-тын. Қарқаралының балалар үйінде болған. Кейін Балқашқа барып, сонда зауытқа жұмысқа тұрып, Ленин орденін, Қызыл Ту орденін алған үлкен металлург атанды. Өнген-өскен әулетке айналды. Бала-шағалары да әке жолына түсіп, зауытта істеп жүр. Бір жолы сол ағамыз жетімдер үйінен шығып, іздеп, тауып алған апасының ерімен, яғни, жездесімен бізді іздеп келді.

– Сонда, жетімдер үйінде жүргенімде, туыс-туған атаулысынан артымнан «бауырым бар еді» деп, іздеп келген Елеусіз тәтем еді, - деп, әкейді еске алып көзіне жас алып еді. Әкейді «тәте» дейді екен. Бертінде зейнеткерлікке шығып, тоқсаныншы жылдары қайтыс боп кетті. Өмір бойы ыстық пештің қасында болған. Балалары да еңбекқор. Жақсы.

Арғы аталарымыздың ішінде ерлігімен елге танылғаны Төлеген бабамыз. Қалмақтармен арада дамылсыз болған соғыстарға қатысып, батырлығымен, ерен күшімен елдің аузына іліккен. Баласы Тастан да батыр болған деседі. Сол бабамыз жаулармен арада болған кезекті бір қақтығысқа қатысады. Соғыс әлгі батырлар жырында баянда-

латындай, ертеден кешке ұласып, найза қысқарып, таяқ, қылыш қысқарып. пышақ болып қалды дегендей, күні бойы қырғынға айналады. Ақыр аяғы жеңісе алмаған екі жақ жекпе-жекке батырларын шығарады. Біздің жақтан Төлеген бабамыз, қалмақтар жағынан бір керемет дүлей дию шығады. Екі батыр бірін-бірі ала алмай, жекпе-жек ұзаққа созылады. Алайда, айласын асырған қалмақ батырының найзасының ұшы бабамызды мойынына қадалады. Бабамыз сонда да аттан құламай, ананың найзасын қағып жібергенде найза сынып кетіп, үшкір ұшы мойын сүйегінде қалып қояды. Жаралы бабамызды сарбаздар ауылға әкеледі. Енді сынған найзаның ұшын алайын десе, ешкімнің шамасы келмейді. Бәлкім, жүректері дауаламады ма? Кім білсін?! Әйтеуір, Төлеген батыр мойын сүйегіндегі найзаның болат ұшын екі саусағының күшімен суырып алыпты.

Одан беріде көптеген уақыт өтті. Батыр бабаларым жайлы алды-артымызды болжамайтын жастықтың әсерімен, аңғырттықпен, албырттықпен жүріп, көнекөз қариялардан мандытып, мардымды мағлұмат алып қала алмаппыз. Тек үлкен кісілерден қалмақтармен арадағы барымта-қарымта кезінде қолды болған жылқыларын соңынан қуып барып, қайтарып алғандығын баяндайтын өлең естіген едім, соның есімде:

«Төлеген, Тайлан,

Айдап шықты көп жылқыны терең сайдан,» - деп келетін бір-екі жолдары ғана қалыпты. Ол кісінің өзі ерен күш иесі, дауысы кереметтей зор бопты.

Қатты айғай салғанда мама ағаштағы аттар қорыққандарынан қалшылдап, сиіп-сиіп жіберетін көрінеді. Қалмақ батырының найзасының сынық ұшын алғаннан соң, сол зор дауысынан айырылып қалыпты. Ал, қолға ұстаған найзасының ұзындығының өзі екі-үш құлашты қамтыпты. Төлеген батыр жайлы Ғабдиман Игенсартов деген жазушы жазыпты деп естимін. Кейіндері мына Қарқаралы жақта тұрған, руы Майлық. Тағы бір бабамның күшінің кереметтігін сипаттайтын бұрынғыдан жеткен бір әңгіме былайша өрбиді. Үлкен бір аспа, той ма? Әйтеуір, сахараның түкпір-түкпірінен қалың ел бас қосқан жиын өтіпті дейді. Той болғасын ат шауып, балуандар белдеспей ме? Асқа Шыбыл деген балуан келіпті:

- Мен Төлегенмен ғана күресем, - депті елге.

Делебелері қозып, еліріп алған ағайын бабамызға «әйда, күрес те, күрестің» астына алып, болмапты. Бабам үзілді-кесілді күрестен бас тартыпты. Шыбыл сәлемдескен болып, баба-мызға қол беріп, күшін сынап көргісі кепті. Төлеген батыр қасына кеп жайғасқан Шыбылға «Мына етігіңді кім тіккен, ей, жақсы екен» деп, саптамасын ұстап, өкшесінен екі рет қысып-қысып жіберіпті. Шыбыл ләм-мим деместен орынынан тұрып, жүре береді. Былай барып етігін шешіп байқаса, өкше сүйегі үгіліп кетіпті дейді көргендер...

Төкең негізінен қақ-соқпен шаруасы болмаған. Ағасы Сүттібай айналаға танымал би-болыс ауқатты адам. Төлеген бабамыз сол өз әулеттерінің малына иелік етеп, бас-көз болады екен. Төле-

геннің түсі суық айбарлы кісі болған деседі. Сүттекеңнің балалары малдарының ішінен өз беттерінше барып, мініске жылқы алуға жүректері дауаламайтын көрінеді. Сонда, әлгі кісі жүгендерін ұстап, кеп тұрған оларға «Әй, неғып жүрсің?» деп сұрағанда, аналар міңгірлеп, «ат керек еді» дегенде, бұғалықты салып жіберіп ұстаған жылқаларын алып, жөндеріне жүре беріпті. Барымташылар «Жылқыда кім жүр?» деп сұрағанда, «Төлеген» дегенді естісе, малға маңайламапты.

Осы Төлеген бабамыздың тікелей ұрпағы - біздің әкеміздің ағасы Өмірзақ бабамызға тартқан зор денелі, басының өзі қазандай ірі кісі болғанын, бәстескенде екі ұртына тоғыз-тоғыз құрттан он сегіз құрт сыйып кететінін Ақтоғай ауданының сыйлы ақсақалы, Қазақ ССР-інің үздік мұғалімі, қарт ұстаз Асқар Сейдахметов ағамыздың әкесі Сейдахмет ақсақал мен Өмірзақ әкеміздің соңынан еріп бірге жүріп, көзін көрген көнекөз шалдар жылап отырып, жыр ғып айтып отырушы еді.

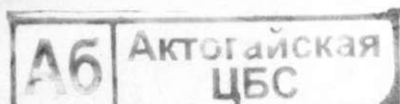
Өлгі әкелеріміз Алатау жаққа кіре тартыпты. Сол сапарлары барысында былай деп баян еткен әңгімесі бар еді:

– Сегіз түйеге артқан жүгіміз бар. Елге оралып келе жатқан бетіміз. Жол торыған қарақшы деген масқара. Аяқ алып жүре алмайсың. Анау-мынау кірешілерді тонап, жүргізбейді. Балқашқа жақындай бере қоналқыға тоқтап, от жағып, мосы құрып, бір тоқтыны сойып, ет асып жеп отырғанбыз. Ішімізде Өлтеке руынан бір жігіт бар-тын. Өлтеке-

лердің жауырынға қарап, көріпкелдік айтатын қасиеттері барын білеміз. Әлгі Өлтекемізге әзілдеп, асылған еттің ішіндегі жауырынды ұсынғанбыз. Жауырынды қолына үнсіз алып, мүжіп отырған әлгі серігіміз сүйекке қарап «Ойбай! кеп қалды, кеп қалды! Жиналайық, жиналайық! Сегіз адам келеді, сегіз адам!» десін.

– Ей, мынау не деп отыр, деп аса мән беріп, қозғала қоймадық. Айтқандайын, кішкенедең кейін, таяп қалған ат дүбірі естілді. Сасқалақтап орынымыздан атып-атып тұрдық. Көлігіміз - түйе. Өмкең сасатын емес. Қолына ұзын сырықтай сойылын алған. Өне-міне дегенше, қараңғыдан қараңдап, он шақты атты үстімізге жетіп келді. Өмкең сойылын сілтеп, қарақшылардан түйелерді қорғап жолатпай ұрыс салып жүр. Біз де өз әлімізше қарекет қылған боп жатырмыз. Өмкеңнің сілтеген сойылы үш-төрт қарақшының тірсектері мен тізелеріне тиіп, аттан баудай түсіріп үлгерді. Тегінде Өмірзақ әкеміз кісі қанын мойынына жүктемеген жан. Жауларын тек қана тірсектен соғып құлатады. Ал ол кісінің соққысы тиген адамға қайыра атқа міну жоқ. Қараңғыда улап-шулап, қарақшылармен шайқасып жатқан мезгілде бірекі қарақшы жүк артқан түйенің біреуін алып кетіпті, - дейді, сол кіреде болған біздің Бәкір деген әкеміз бен әлгі Сейдахмет ақсақал.

– Біз Өмкеңнің ұрып түсірген қарақшыларына әрең ие болып жүрміз, - деп күлетін. Келе жатқан қарақшылардан зәресі ұшқан жаңағы Бәкір әкеміз Өмкеңе:

– Ағатай, жан сауға! Қарсыласпай, бере салайықшы, - деп, шырылдап жүрген көрінеді. Сонда

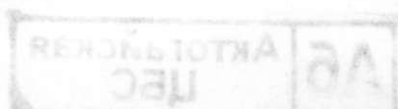
Өмірзақ әкеміз:

– Өй, найсап! Бере салғаның не? – деп, жекіп тастапты.

Өмірзақ әкеміз туралы бұрынғы үлкендер осылайша ауыздарының суы құрып, әңгіме шертуші еді. Балалықпен, шалалықпен естіген көп жай естен шықты, ұмытылды.

Елеусіздің кіндігінен өрген үш ұлдың үлкені - Ескендір ағатайым осы аудан көлемінде алғашқылардың бірі болып, техника тілін меңгеріп, арнайы оқып, трактор айдаған адам. Алғашқылардың бірі болып, осы ауданның тың жерлерін игеріп, жер жыртып, егін салған. Бүгінде кейбір еті тірі пысықайлар тыңға қатыспақ тұрмақ, өгіз жетектеудің не екенін көрмесе де, тылдың, тыңның ерлері атанып, алшаң басып жүр. Ал, өмір бойы трактордан түспей тер төккен Ескеңдер атаусыз қалды. Бір жағы - ол уақыттың шындығын айтатын адамдар да қалмады ғой. Соны көріп, кейде ішің удай ашиды. Осы да әділеттілік жата ма енді?! Ескеңнің бәйбішесі өзінен бұрынырақ өмірден озған. Екі ұлы бар. Үлкені үйлі-баранды Балқашта, зауытта. Кішісі - ауылда. Бір шаруа қожалығында. Үлкені Сайлаудың өзі келінді болып үлгерген. Екі ұлды. Бір баласы сол Балқаштың техникумын бітірген, екі ұлы да зауытта жұмыс істейді...

Шаңырақтың кенжесі Әсемтай ұзақ уақыт осы аудан басында болды. Жолдасы – Бақыт, Ақтоғайға белгілі дәрігер. Бір ұл, бір қыздары бар.

Ұлдың аты - Еркін. Қызының есімі - Айзат. Мұғалім. Әсемтай сол Астанадағы баларының қолына көшіп барған.

Менің өз кіндігімнен алты бала тарайды. Бес қыз, бір ұл. Ұлымның аты - Нұртай, оқу атаулысын кішісінен бастап, ең жоғарғысына шейін училище, техникум дейсің бе, әйтеуір, бірін қалдырмай оқып, тәмәмдап шыққан. Бірнеше дипломы бар. Университетте оқып, заңгерлік мамандық та алған. Істейтін қызмет болмағасын, қыстақта шаруашылығыма қолғабысын тигізіп жүр.

Міне, біздің әулеттің мен білетін өмір тарихы, сыр-шежіресі осы. Әулет болғанда, арғы-бергі тегімізді түгендеп, шежіре тарқаттым демеймін. Тек өзімнің бергі бұтағымызды тілге тиек етіп, білгенімді баян еттім. Діттеген жеріне жетпей, кемшін түсіп жатқан тұсы болса, ағайын сөге-жамдамас...

БЕЙНЕТІ КӨП БАЛАЛЫҚ ШАҚ

Балалық кезіміз соғыстың қасіретке толы кезеңімен тұспа-тұс келіп, қиындық пен ауыртпалықтарды бастан кешіп, бейнетті көп көріп, ер жеттік. Ол уақыттың бізге қаншалықты ауыр соққанын менің тұстастарым ұмыта қоймаған болуы керек. Біздің алдымыздағы аға буын өкілдерінің де қатары сиреп, қадау-қадау әр ауылда саусақпен санарлық қана қалды ғой.

Әсіресе, соғыс жылдары ел қатты тарықты. Оның ішінде жетім-жесір, жалғызілікті жандар жоқшылықтың азар-азабын шектен тыс көп шекті. Өлі күнге есімде. Күздің кезі. Әділов Сәбет деген бала екеуміз оқуда жүріп, завферме болып істейтін жездемнен өгіз сұрап алып, ауылға тарттық. Сәбеттің әкесінің ағасы тірі, қорғанышы мықты. Менен жоғарырақ оқиды. Бірлі-жарым жас үлкендігі де бар. Ауылға барып қайту туралы ой да содан шыққан. Бәрі қу тамақтың жоқтығының кесірі. Үй қай бір жарылқанып отыр. Жалғыз сиырдың сүтіне қараған шақ. Ауылға келуін келдік. Келгеннен не пайда - оның үйінде де, біздің үйде де тіскебасар дәнеңе таппадық. Қарнымыз ұлып тұр. Үйлерде тек қана кіп-кішкене, кіп-кішкене

шиеттей бала. Осы күні ес білмейтін балалардың ауылды өртеп жібермей, қалай отырғандарына қарадай қайран қалам. Әрі-бері жүріп, ішіміз пысты. Өзімізді-өзіміз алдарқатып, асық ойнаған болдық. Одан да түк пайда болмады. Есі-дертімізді тек тамақ жаулап алған. Содан Сәбет тұрып:

– Давай, қырманға барып келейік, - деді. Өгізге мініп алып, қырман қайдасың деп, қырманға тартық. Қырмандағы шалдар көрсе, бас салып, «әй-шәй» жоқ атқа, өгізге мінгізіп жұ-мысқа жегеді. Қырманнан әрі таман картоп егіл-ген. Шешелеріміз сонда кәртөшке жинап жат-қанын білеміз. Шалдардың көзіне түспей сай-сайды, жота-жотаны бұқпалап, солай қарай айдадық. Бізді көре сала шешелеріміз:

– Өй, мәжүбастар, қайдан жүрсіңдер? Е-е-ей, құлындарым-ай, қарындарың ашты ма? – деп, қайтсін, айналып-толғанып жатыр. Айналып-толғанғанмен қарнымызды тойдырып, жарылқап тастар және түк дәрмендері жоқ. Тәртіп қатал. Бақылау күшті. Біргәдірлер бір уыс дән, бір қадақ бау алғаныңды көрсе, құрыдың. Жаңағы жерде көзді ала беріп Сәбеттің шешесі қалтасына қос картөшке, менің шешем қойныма бірер картөшке тығып жіберіп:

– Тез үйге барып, отқа қақтап, пісіріп жей қойыңдар, - деп, шығарып салды. Сәбет екеуміз кәдуілгі әлгі қос картөшкені құдды бір шешелеріміз боталы түйе жетектетіп жібергендей көріп, мәз болып үйге қайтуға бет түзедік. Құдайдың ғана

Метай ЕЛЕУСІЗ

құдіреті-ай, атын атауға аузым бармай тұрғаны! Сайтанның сапалағындай қайдан сап ете қалғанын білмедік - біргәдір жетіп келсін! Келе тепсініп, сусынымызды қандырып:

– Өй, өңшең бандының балалары! Халық жауының күшіктері! – деп, алдына салып, ысқыртып қырманға алып келіп, әй, ит-ай, қалтамыз бен қойнымызға жытырып үлгерген қос-қос кәртөшкені қайтарып алды-ау. Сондағы бар жоғы төрт-ақ кәртөшке ғой. Өлі күнге сол бір шаш ал десе, бас алатын шолақ белсенділердің елге көрсеткен қиянат қылықтары есіме түссе, тұла бойым тітіркеніп, дәрменсіз бір күй кешем. Құрысын, содан қырманнан құр алақан өгізімізді тепендетіп, үйге қайтып келеміз. Сәбет қорсылдап жылап келеді.

- Әй, қойсайшы, - деймін мен. Ол қояр емес.

– Өлгі ит біздің әкеміздің жоқтығын басынды, - деп, одан сайын еңірейді кеп. Өне, басымыздан сондай да келеңсіз кептер өткен. Енді бірде Құрал деген құрдасым:

– Әй, жүр! Масақ теріп қайтайық, - деді. Құралдың әкесі бар. Мен болса-болмаса, жетіммін. Егіс алқабында қалған бидай масақтарының қалдықтарын жинап, қуырып жемек қой ойымыз. Содан, егінжайды аралап жүрсек, бір жерде сол беті бір бау бидай жатыр. Құралға жалма жан:

– Ойбай, мынаны қара, - дедім, есім шыға. Екеуміз жерден жеті қоян тапқандай қуанып, бауды бас салдық. Біреу-міреу көріп қоя ма деп, бір жағы зәреміз де қалмай барады. Айналамызға қарасак,

жан баласы көрінбейді. Екеуміз баудың екі шетінен ұстай алып, зымырап, бір жардың ішіне отыра қалып, масақтарды үгіп біткен кезімізде қарауыл Шағыров Хасен деген кісі шауып, жетіп келсін. Біздің әкеймен аралары жақсы болатын-ды. Келе әлгі ақсақал:

– Өй, өңшең иттің балалары. Не істеп жатырсыңдар? Ұрлық жасап жатсыңдар ғой сендер! – дегенде, ішімнен «ойбой, құрыдық-ау!» дедім. Жарықтық бізді көрген кезде боқтап жүретін. Алайда, боқтауының артында зілі болмайтын. «Айналайын» дегенмен бара-бар-тын. Өлгі кісі салған жерден:

– Мыналарың не! Сабанын адам осылай тастай ма екен, - деп, аттан секіріп түсіп, тастың қуыс-қуысына шашылған сабандарды жиыстырып, өзі тығып жатыр, жарықтық. Сосын:

– Ал, енді алыңдар, ана дәндеріңді. Құрыңдар сосын, көзге көрінбей, - деді әлгі мың болғыр. «Бидаймызды сыпырып ала ма?» деп зәреміз қалмай тұрған біз қуана-қуана алды-артымызға қарамай зыттық үйге қарай. Өне, осындай да жақсы адамдардың шарапатын көргенбіз біз жоқшылық жылдары.

Қызыларай аулында қайғы-қасіреттің дәмін татпаған шаңырақ кемде кем шығар. Неміс басқыншылармен болған қан майданда бірі жарынан, бірі баласынан айырылды. Майданнан аман-есен оралғандарының да қағанағы қарық, жетісіп кеткендері де шамалы. Біреудің тәні жаралы, енді бірінің жаны жаралы. Өйтеуір, қамкөңіл ел. «Уақыт –

емші» деп жатпай ма. Қашанғы жұрт қайғы жұтып, құсалана берсін. Тірі жан тіршілігін жасайды деген. Ел бірте-бірте ес жиып, бейбіт өмірге бейімделіп, етек жауып, еңсе көтере бастады. Жетімдік деген қай бір жақсы?! Өз басым тоғыз жасымнан еңбекке араластым. Оны бүгінгі балаларға айтсаң, ертегі айтып отырғандай сенімсіз қарайды. Өкесі бар балалар біз секілді қаршадайынан жұмысқа жегілген жоқ. Бізге қарағанда, олардың жағдайлары бір табан жақсы, айт пен тойдай болды. Бозала таңнан тұрып, аш құрсақ, жұмыс деп, жінікпейді. Ал, бірақ, солардың көбі бүгінде «мен бәлен жасымнан еңбек еттім, түген жасымнан жұмысқа жегілдім» деп ұялмай, қызармай бөскенде, керемет!

Жағдайдың жоқтығынан мен мектепке кешеуілдеп, ересек тартып бардым. Оның өзінде үйден қашып барып, оқыдым. Он жасымда. Мен секілді оқуға кешігіп, сары тіс боп мектепке барған балалар жыртылып-айырылады. Бәріміздің басымыздағы жағдай ортақ - сол жоқшылығы түскірдің салдары ғой бәрі. Интернатта жатамыз. Интернат деген аты. Киім - қат. Тамақ - тапшы. Тапшы емес, қуырылған бидайдан басқа тіскебасар тамтық жоқ. Эрна деген неміс кемпір аспазшы. Өлгі қуырылған бидайды тауыққа тары тастағандай бізге шөкімдеп, қасықпен бөліп береді. Ол байғұсқа не кінә? Жоқшылық кезең. Қазір жетпістен асып кетті - Ізбасар деген бала бар-тын. Соның бізге қылжақтап:

– Балалар, отырсыңдар маған қарап,

Бидайды бөліп жатыр Эрна санап, - деп шығарған өлеңі болушы еді. Толық нұсқасын ұмытыппын. Бірақ, сол екі жол өлеңнің өзінен сол кездегі біздің аш-жалаңаш жәй-күйімізді анық көресің. Баржоғы жеті оқитын баланың өлеңі ғой. Қайта мына тың көтерілгеннен кейін ауызымыз асқа жарып, халіміз жақсара бастады. Жатын жайымыз суық. Интернаттың берген жұқа жамылғысы жанға қамсау бола ма? Үйден көрпе әкелеміз. Балалардың бәрі мен секілді жүдеу-жадау. Дәулеті тасып, сәулеті артып кеткен еш-қайсысы жоқ. Ертелі-кеш - ұялатыны жоқ, ішегі-міз шұрылдап - ойлайтынымыз да, әңгімеміз де тамақ еді. Ара-тұра тіптен болмағасын, үйге қашамыз. Қашып барғанда, үйдегілердің мейманасы тасып, езулерінен ақ май ағып, шекелері шылқып отырғандары шамалы. Ауыздарынан жырып, бізге тосатыны, баяғы сол бір уыс қуырылған бидай, шөкімдей талқан-жарма. Соған кәдімгідей мәз боп, тоғайып қаласың.

Мектепке кешігіп барсам да оқуға деген құлшынысым жаман болған жоқ. Қашан әскерге әкеткенше, оқудан қол үзбедім. Алғаш мектеп табалдырығын аттап, бірінші сыныпқа барғанда тілімді сындырып, қолыма қалам ұстатқан мұғалімім Бөлетаева Майраш деген апай. Жалғыз баласы бар болатын. Бірге оқыдық. Руы - Әлтеке. Жолдасы Қызыларайға, біздің ауылға партком боп келген. Бертінірек қайтыс болды. Жалғыз ұлдарының аты - Жеңісбай. Менен бақандай бес жас кіші. Ол уақыттары жас алшақтығына қарамай, бірге оқи беретін. Немістерді жеңгесін, атын Жеңісбай деп

қойған болу керек. Баласымен бірге оқып, бірге жүргендіктен бе, қайдам, маған өте жақсы қарады. Және екеуіміз де сабаққа жақсы болдық. Диктант жазып, есеп шығарсақ та, қатесіз жақсы оқыдық. Экзамен тапсырсақ та, жақсы баға алатынбыз.

Мектебіміз Мәдениет деген жерде. Қазіргі Қызыларайға кіреберісте, орындары бар. Сол жер бұрын колхоздың орталығы-тұғын. Емтихан тапсыру - үлкен бір шара. Барлық балалар бір жерге жиналып, емтихан тапсырамыз. Сондай бір емтихан тапсырып қайтып келе жатсақ, әлгі кісі атпен артымыздан қуып жетіп, «Ой, айналайындар, жарадыңдар! Көп жасаңдар! Бүкіл мектеп бойынша бес алған екеуің болдыңдар!» деп, қатты қуанып, арқамыздан қағып, маңдаймыздан сипағаны есімде.

Беріқұрсақ, аш-жалаңаш жүріп, сөйте-сөйте жетінші сыныпты бітіріп, сегізге көштік. Мектеп директорынан бастап, мұғалімдерге дейін сыйлымын. Сабағым жақсы. Тәртібім - бес. Қоғамдық жұмысқа пысықпын. Бұл - шамамен елуінші жылдардың аяқ шенінің мұғдары. Үй Шағыр деген қыстақта.

Менің алдымдағы Ескелді шешеміздің қолында. Бірақ, үйде деген - аты. Қыс түссе болды, Ертіске кетеді. Сонда жұмыс істейді. Шешей - күтімші. Негізгі табыс табатын жаңағы Ескең. Шағырдағы отырған елдің бәрі ағайынды жандар. Қоғамдасып, селбесіп бірге күн көреміз. Қызыларайдан жеті-сегіз шақырым жер. Күннің жауын-

шашын, боранына қарамай, сабақтан қалмай, өгізбен қатынап оқу қиын. Содан еріксіз интернатта жатып оқуға мәжбүрміз.

Сол жылдары нұсқау шықты ма, білмедік. Әйтеуір, мектептердің жанынан тәжірибе ушәскесін ашу керек деген бастама көтерілді. Содан, қай колхоздың мектебі алға шықса, сол колхоз басынан он жылдық мектеп салынады деген ауданның талабы болды. Мен - комсомолдамын. Марқұм мектептің партия ұйымының секретары Өзімбек деген бір жақсы адам еді. Өзі соғысқа қатысқан. Екі мәрте «Қызыл жұлдыз» орденін омырауына қадаған. Түсі суық. Балаларға қатаң қарайды. Түрінің алапатынан-ақ сескеніп отыратынбыз. Бағаға керемет сараң. Сабақ айтқанда қанша тырысса да, үштен артық баға қоймайтын. Неге екенін қайдам, әлгі иманды болғыр, маған кілең бес қоятын. Балалар маған «Ей, сенің не пәлең бар осы, сабақты сенен қанша артық айтсақ та, не төрт, не бес деген баға бұйырмайды» десіп, таң қалысатын. Өзекеңнен көп тәрбие алдым. Маған ықыласы ерекше ауды сол кісінің. Менімен жасты Өр-миял деген ұлы бар. Мені мектептің комсомол ұйымының хатшысы міндетін атқаруға үгіттеді. Балалардың көбі мектеп жасынан жастары асып кеткен кілең зіңгіттей-зіңгіттей жігіттер мен бой жетіп қалған қыздар. «Ойбой, мұғалім! Қолымнан келмейді ғой» деп сылтауратып қашқақтап ем, «Қолыңнан келеді. Сенен қолайлысы жоқ. Саспа, қорықпа! Өзім көмектесіп, бас-көз болам» деп тақымдап, қоймады. Еріксіз келісім беруге тура

Метай ЕЛЕУСІЗ

келді. Сөйтіп, мені мектептің комсомол ұйымының секретары етіп сайлады. Сабақ басталып кеткен. Сентябрьдің іші бір күні Өзекең мені өзіне шақырып алып, «Метай, айналайын, бір шаруаның ұшы шығып тұр. Соның басшылығын өзіңе жүктегелі отырмыз» десін. Алдында ептеп мектеп жанынан тәжірибе ушәс-кесі ашылады дегенді құлағымыз шалып қалған. Ішім қылп етіп, бірден сезе қойдым. Бірақ, түк білмеген кейіп танытып, сөзінің ауанын бағып, артын тостым. Қасында мектептің деректірі марқұм Жақатаев Айтқан. «Вот, понимаете!» деп, отыратын сөзінің мәтелі болатын жарықтықтың. Қарқаралының жігіті. Шекшек руынан. Айткең:

«Қарағым, Метай! Біз мектеп жанынан тәжірибе ушәскесін ашып, қарауымызға колхоздан бір табын ірі қара алғалы жатырмыз. Соған басшылық етуге мына партком екеуміз сені лайық деп шештік. Давай, бел шешіп, осы істі өз қолыңа ал, - деп, қолқа салды. Мен «ойбай, оқуымыз бар емес пе?» деп сырғақтаған болам. Деректір:

«Оқуды уайымдамаңдар. Мал күтумен сабақтан тыс уақытта екі ауысыммен кезектесіп, шұғылданасыңдар, - дегесін, көнбегенде қайда барасың.

«Жарайды, - дедім.

Соғыстан соң колхоздың ауқаты артып, жанданып, жаңадан құрылыстар жүргізіле бастаған. Өзеннің арғы қабағында жақсылап, бір қора салып жатқан. (Тап сондай қора кейін совхоз тұсында да салынған жоқ.) Жаңағы қораның іші еденіне

дейін тақтай төсеніш, малға шөп беретін оттық, ақырлары, тұмсығымен итеріп, мал су ішетін құбыр тартып, тостақ қондырғыға шейін орнатып қойған, сыңғырлап тұр. Су ішетін қондырғысын қоса алмады. Қалғанының бәрі тамаша енді. Партком: – Жаңа қораны бізге берді. Жүр, екеуміз соны барып, аралап көріп, қайтайық, - деп, қораны барып көрдік.

Ноябрьге қарай Өзекең екеуміз пермеге барып, әлгі сиырларды айдап қайтық. Кілең бітеу құнажын. Бір бұқасы бар. Бас-аяғы алпыс бас. Қардың жаңа-жаңа түскен уағы. Оншақты мәшине шөпті қораның қасына түсіріп берген. Байқаймыз, шөп аздық ететін түрі бар. Көкшолақ атымыз бар. Малды кезектесіп бағамыз. Балалардың арасындағы сиыр бағатын ересектері Шібиев Жеткін, Тохметов Амантай, Ықыласбеков Сәду деген ересек, естияр тартып қалған оқушылар. Қазір солардың бәрі мен секілді шал. Ол уақыттың балалары еңбектен қашпайтын. Білек сыбанып, кез келген шаруа, іске бел шешіп, белсеніп кірісіп кететін. Малды тауға жаямыз. Таңертең айдап кетеміз, кешке қарай айдап келеміз. Әр сиырды орын-орынына байлаймыз. Жұмысымыз жанданып, малымыз - күйлі. Көңіліміз - көтеріңкі. Колхоздың басқармасы Ибраев Мәнсүр деген кісі. Ара-тұра соғып кетіп, арқамыздан қағып:

– Жарайсыңдар, - деп, дем беріп қояды. Менде маза, тыным жоқ. Сабақ, шаруашылық, мектептің комсомол ұйымының жұмыстары, анда-санда аудан орталығына жиналысқа барып тұрам.

Метай ЕЛЕУСІЗ

Көлігім - ат. Қазір қарап отырсаң, сонау Қызыларайдан қақаған қыс ішінде атпен қатынау дегеніңіз - керемет қой. Бір күні басқарма Мәнсүр атын ойнақтатып, көшеде келе жатыр екен. Мені көріп қалды да:

— Әй, бала, бері кел, - деп, өзіне шақырып алды. Басқарма шақырғанда бармай бас екеу ме? Бардым ақырындап.

— Әй, сен бала, бақытты баласың, сенің есімің елдің аузына ілікті. Сені облыс біліп отыр. Атың, міне, «Орталық Қазақстанға» шығып жатыр. Мынау Хрушевтің баяндамасына ендіңдер, - деп, ризалығын білдірді. Сөйтсек, жоғары жақта «Қарағанды облысында алыс шет Ақтоғай ауданының Қызыларай колхозында мектеп оқушылары бастама көтеріп, кіші перме ашып, мал бағып жатыр» деген сөз болған секілді. Жаңағы басқарма соны айтып жатыр екен. Мақтағанды кім жек көрсін! Марқайып, көңілім өсіп, балаларға барып, жаңалығымды жеткізіп, сүйінші сұрап, оларды да қуанытып тастадым. Қораның қабырғасында жұмыс кестеміз ілулі. Соған қарап, әркім өз кезегімен жұмысын атқарады. Орнаған тәртіп солай. Және ешкім оны бұзбайды. Қай уақытта жем-шөп беру керек, қай мезгілде малдың астын тазарту керек, бәрін бір бала қалмай жатқа біледі.

Наурыз айының кезі. Ойымда ештеңе жоқ. Таңертең ерте, қараңғыда әдеттегідей пермеге бара жатқанмын. Перменің қасында үй бар. Мен сол үйге келіп жаттым. Ол кезде свет мотормен беріледі. Сағат таңғы алтының мұғдарында

тұрғам. Алтыдан кейін жарық та жанады. Пермеге бара жатып тұп-тура бұрыштан біреу шыға келіп, екеуміз соғылысып қала жаздадық. Жап-жас жігіт. Мен кішкене ғана қағылез қара баламын. Сөйтсем, жаңағы адамым бүгінгі бүкіл қазаққа танымал «Шерағаң» атанған үлкен жазушы - Шерхан Мұртаза екен. Оны кейін білдік ғой. «Лениншіл жас» газетінің Қарағанды облысындағы меншікті тілшісі болып қызмет істеп жүрген кезі болса керек. Дақпырты одаққа тарап жатқан алыс ауыл мектебінің жарқын істерін жазу үшін арнайы кепті. Аяғында керзебай етік. Киімі жұп-жұқа. Етіктің өзін аудан басынан Кілкен (Мырзахан) Қалиақпаров кигізіп жіберіпті. Қарағандыдан қалай келгенін білмеймін. Аудан басынан атпен жетіпті. Және оның келгенін тірі жан білмейміз. Осы күні ғой, улап-шулап, жар салып келетіндері. Басқарма мен мектеп басшылары мені сыртымнан таныстырып:

«– Таң атпай барсаң, перме басынан Метайды табасың, - дегенге аса сеніңкіремей ертелетіп, әдейі тексеру үшін келе жатқан беті көрінеді. Ойлаған ғой. «Қаршадай сегіз оқитын бала қалай өз бетімен тұрып, жұмысқа барады» деп. Жаңағы жерде:

«– Сіз кім боласыз? Елеусіз Метай емес сіз бе? - деп сұрады. Мен:

«– Иә, соның өзімін, - дедім.

«– Е, дұрыс екен. Ал енді, таңертемен неге өзің жалғыз жүрсің? - деп жатыр. Мен де:

«– Жалғыз емеспін, қазір балалар келеді, - деп, жауап беріп жатырмын.

– Олай болса, жүр малдарды көрейік, - деп, қораға қарай бастады. Біз жып-жылы қораға кіргеніміз сол еді, жарық та жанды. Он бес, жиырма минутқа жетпей балалар - қыздар, ұлдар да әндетіп, сау ете қалды. Шерағаң тап мұндай көріністі күтпеген-ау, шамасы. Айран-асыр, таңтамаша. Балалардың Шерханда шаруасы болмай, әрқайсы өзіне жүктелген жұмысқа кірісіп кеткен. Олар келіп тұрған елімізге танымал газеттің тілшісі екенін қайдан білсін! Білсе де, кейін бір-ақ білді ғой. Сол жерде менен шаруашылығымыз жайлы сұрастырып, қойын кітапшасына бірдеңелерді түртіп алып жатты. Содан, екі күн біздің қасымызда болып, үшінші күн дегенде бір-ақ қайтты. Кейін «Лениншіл жас» газетінің бетінде біздің мектептің бастама ісі туралы «Қызыларай баурайында» деген атпен етектей очерк шыға келді. Анау мектеп бітірушілердің шопандар бригадасын құру туралы бастамасы бізден көп кейін пайда болды. Демек, тыңнан түрен салып мектеп жанынан шағын перме ашқан біздің бастамамыз үлкен ерлікке парпар емес пе?

Мал бағу онай шаруа емес. Талай қиыншылықты бастан өткердік. Шөбіміз түгесіліп қалып, даладан түйеге шана жегіп, үстіне теңдеп, он сегіз шақырым жерден шөп те тасыдық. Не керек, сиырларымызды қыстан аман алып шықтық. Сиырларымыз біртіндеп бұзаулай бастады. Ең бірінші бұзауымыз дүйсенбі күні туғасын, атын «Дүйсенбі» қойдық. Бәріміз соны мәпелеп, асты-үстіне түсеміз. Енді, қанша дегенмен, қыстайғы бейнет-

теніп баққан еңбегіміздің алғаш-қы өтеуі емес пе? Ол бұзауымыз әлгі Шерханның мақаласына да еніп кетіпті. «Дүйсенбі» деп. Алпыс бас ірі қарадан бір бас бұқаны алып тастағанда елу тоғыз құнажын. Сол елу тоғыз бастан елу тоғыз төл алып, жүзіне жүз бұзау бердік. Бұл деген сирек ұшырасатын жағдай. Кейіндері де мал бақтық. Көрдік, білдік, алайда, тап анау біздің жағдай сирек кездесті. Аруақ қолдады ма? Жоқ, болмаса, абырой жазып тұр ма. Өйтеуір, елге күлкі болудан құдай қақты. Кім біледі, мал бағамыз деп, мемлекет малын шығынға ұшыратып жатсақ, қайбір жақсылық дейсің. Сәуір айында мынадай бір оқиға басымыздан өткен. Бір сиыр туа алмай жүрген. Түп-тура сәуірдің бірі. Маған нағашы болып келетін бас мал дәрігері бар-тын.

– Бір сиырымыз бұзаулай алмай тұр, көріп берші, - дегенбіз. Келген. Сиырды көріп:

– Ей, жыңды неме! Бірінші апрель - өтірік айтқан екенсің ғой, - деп бізге сенбей кетіп қалған. Сиыр туа алмай қаты ыңыранып қиналып жүр. Әлгі дәрігерге айтсам келмейді. Екі-үш күн өткенде зорға келді-ау, әйтеуір. Жаңағы сиырдан қыпқызыл қызылшақа бұзау шықты.

– Мыналарың мал болмайды, - деп, дәрігер жайына кетті. Қыбырлаған жан иесі анадай жерге шөптің үстіне апарып жатқызып қойдық.

– Енесі жаласа - жалар, жаламаса, тағы өзі білсін, - дескенбіз. Жоқ. Бұзаудың өлетін түрі байқалмайды. Сосын қыздарға:

– Ананы енесінің бауырына салыңдаршы, емер

ме екен, - деп едім. Өледі деген бұзауымыз енесінің желініне тас жабысып, сылпылдатып емсін-ай келіп. Қыздарға:

«Осыдан аман қалса, осы бұзауды қалың малдарыңа береміз, - деп, қылжақтаймыз. Мына ғажапты қараңыз. Өлгі бұзау тірі қалды. Күзде бұзауларды өлшеп өткізгенімізде, «Дүйсенбі» атты бұзауымыз жүз бір келі тартты. Ана өледі деген шала бұзауымыз елу келі басты. Жазғы салым балалардың бәрі үйді-үйлеріне тарап кетісті. Сиырлар менің атымда. Оны не істеу керек, содан үйішіммен ақылдасып, ағай болса болмаса, трактірде. Әсемтайға «жазда ақыры қолың бос, не бітіресің? Давай, сиырларды бақ» дедім. Сөйтіп, сиырға інім ие болып қалды. Өзім шөп даярлауға шықтым. Өне, сөйтіп, біздің алғашқы бастамашыл ісіміз Қызыларайда он жылдық мектептің ашылуына себепші болып еді. Ал, мына қараталдықтар қоян асырап, бәрін қырып алып, масқара болған...

Қош, сонымен күз келе жатты. Менің жасым әскер жасына жетті. Мұғалімдердің уайымы «Метайды әскерге алып кетсе, не істейміз?» Маған әскерге бармай-ақ қой деп, үгіттейді. Нақа денсаулығым жарап, жасым жетіп тұрса, менің бармаймын дегеніме қарай ма? Бір жағы - өзім де әскерге барудан кетәрі емеспін.

Бір жолы мен мектепте конференция жиналысында отырғам. Ал, ауылдағы клуб үйінің бір басына военкомның адамдары келіп, әскер жасына жеткен жігітерді дәрігерлік тексерістен өткізіп жатқан. Мұғалімдер маған:

– Қайтесің, бармай-ақ қой, - дейді. Өзім де:

– Мені әскерге алмайтын шығар, - деп жүргем. Жиналыстың үзіліс кезін пайдаланып, клубтағы военкомға жып ете қалдым. Военком өзі мына Шет ауданынікі. Маған нағашы болып келетін. Салған жерден әлгі:

– Әй, Елеусіздің баласы, барасың әскерге. Сен бармағанда, кім барады?! - десін салған жерден. Мен, баламысың деген:

– Бара алмайтын шығармын. Барғым-ақ келіп жүр. Мектеп жібермейді ғой, - деймін баяғы. Военком:

– Әй, мынау мектеп жіберсе дейді ғой, - деп, мені ақыры әскерге алатын болды. Сонымен, жоқшылықпен жетілген балалық кезең мен мектеп қабырғасы, интернатың қуырылған бидай, қара ботқасымен жүрек жалғап оқыған қызықты да, шыжықты күндер арта қалып, ат жалын тартып азаматтыққа бет түзеген өмірім басталды.

ОТАН ҚОРҒАУ — АЗАМАТТЫҚ БОРЫШЫҢ

1959 жылдың қарашасында мені әскерге алатын болып, «отправка» деп, Шетке тарттық. Бізбен бірге білетіндерден - Ақтоғайдан Ғани Нұржанов марқұм болды. Оның қазір мына редакцияда тілші болып істейтін Сәбила деген қызы сол жылы өмірге кеп жатқан. Ауылдан Кәріғұл деген құрдасым, Тәттібек, Қабду деген жігітер бар біздің қатарымызда. Жданов клубында жатырмыз. Кәдімгі қораға айдап тыққан қой секілдіміз. Клубтың іші ығы-жығы адам, Ғани марқұм Шеттен ауылға қайтты. Бір күні түн ортасында Кәріғұл құрдасым келіп тұр.

– Метай, ал, мен аттанып бара жатырмын, - деп.

– Барсаң, жолың болсын. Енді не істейін?! - деймін мен байғұс. Ол солай кете барды. Сөйтсе, ол таяу жерге барыпты. Мына Челәбіге. Біз «қашан кетеді екенбіз?» деп, кезегімізді тосып, сарылып жатырмыз. Тура бір жетіден кейін бізді Беларуссияға эшолонға артып, бір-ақ айдады. Беларуссияда үш жыл әскери борышымды өтедім. Беларуссия деген соғыстың олай бір, бұлай бір жүріп өткен жері ғой. Соғыстың салып кеткен сойқан ізі әлі

қалпына келіп бітпеген. Қираған, бүлінген деревня, қалалар. Әлі естерін жинамаған. Нан деген тапшы. Біз, әйтеуір, тыңнан бардық. Ол уақытта Қазақстанның тоғайып, тұрмысы түзеліп, түтіні тік ұша бастаған. Біздің өзіміз соғыс біткеннен кейін 13 жылдан соң барып тұрмыз. Соның өзінде байғұс беларус жері соғыс салған ауыр жарақаттан толық айығып үлгірмеген екен. Қазақстаннан барған бір эшолон адамның бәрі дерлік хохолдар мен орыстар. Анау тыңға келген қулар ғой. Қазақ пен өзге ұлт өкілдері аз. Барған бетте түк білмейміз. Түк түсінбейміз. Мақауымыз. Орысша бір ауыз сөздің басын қоса аламаймыз. Не деп тұр? Не айтып жатыр - ұқпаймыз. Қатты қиналды. Дегенмен, қазақ үш күннен соң көрге де үйренесің демей ме? Біртін-біртін санамыздың саңылауына орыс ұғымдары там-тұмдап болса да, ене бастады. «Отыр, тұр, жат, бұрыл» деген бұйрықтарды екі етпей орындайтын халге жеттік. Біз орысша білмейміз бе десек грузин, армян, өзбек дегендерің таза мақау көрінеді. Олардың қасында біз «дай хлебті» біліп бардық қой.

Біздің түскен әскери бөліміміз танкішілер батальоны. Менің әскери міндетім наводчик орудий, яғни, көздеушімін. Экипажда төрт адамбыз – механик, водитель, оқтаушы және танкінің командирі. Әр ұлтың өкілінен құралған біздің танкінің құрамын «интернационалды экипаж» дейді бәрі. Татар, грузин қазақ және орыс. Оқу-жаттығу кезінде біздің экипаж бәрінен үздік болатын. Бастабында экипаждағы сбірдің орысы тілім келмей жат-

са, күліп, олай деме, былай де деп, тіл сындыруыма көп көмегі тиді. Күнұзақ танкінің асты-үстіндеміз. Жаттығамыз, танкіні айнадай жалтыратып тазалаймыз. Не керек, құйрық баспаймыз. Ара-арасында постыға шығамыз. Объектілерді қарауылдаймыз. Түннің бір ортасында дабыл қағылып, шала киініп, қаруымызды ала сап тұра жүгіреміз. Жыл өтпей жатып орысшаға төселіп қалдық. Командирлердің өзімен әзілдесетінді шығардық. Командирлер;

« – Ә, қазақ, орысша үйреніп қапсың, міне, жігіт! – деп, қолпаштап қояды. Үш жылда орыс тілін бір адамдай меңгеріп алдық. Тілді ғана емес, әскери тапсырмаларды да мүлтіксіз орындап, солдат кітапшамызға бірыңғай алғыс жазылып жатты. Енді, таза мінсіз адам, қателік жасамайтын пенде болмайды ғой. Бүгінгідей «дедовщина» деген біздің кезімізде мүлде жоқ. Енді, ептеп келген бетте присягадан өткізіп, құйрығымыздан қасықпен ұратын. Ал, өлген-тірілгендеріне қарамай, тап қазіргідей соққыға жығу атымен болмайтын. Ротамызда бірнеше ұлттың өкілдері бар. Бәріміз бір үйдің баласындаймыз. Өзілдесіп, қалжыңдасып жүреміз.

Беларус жері орманды, ауа райы ылғалды, сызды келеді. Денеңе бір жара түссе, көпке дейін жазылмай қояды. Соның бәріне төзесің, көнесің. Бірде бір тосын оқиға өтті басымнан. Қараша айы. Қар түскен. Күзгі шақырылымның солдаттары дембельге кетіп, орнына әлі жас солдаттар келе қоймаған. Адам жетіспейді. Постыға күнара, күнде

шығамыз. Қарауылдайтын нүктелеріміздің бірі - частінің үлкен қоймасы. Солдаттардың ішетін азық-түлігі, киім-кешегі сол қоймада. Мені сол қойманы күзетуге қойды. Үстімізде үлкен тұлып. Қойманың қапталында қатарлап үйілген шпал, оның үстінде жиналған жұмыр темір. Тұлып пен пима, бойым қыз-қыз, ерсіл-қарсылы жүре-жүре шаршап, «Әй, енді осы ешкім келе қоймас, кішкене аяқ суытып, бой жазып демала тұрайын» деген әзәзіл ой келді басыма. Өлгі шпал мен жиюлы жұмыр темірге барып қонжидым. Қанша отырғанымды қайдам. Мызғып кетіппін. Аландап отырғаннан ба, өзіме ояу отырған секілдімін. Біреулердің дабыр-дұбыр дауыстары естілгендей сияқты. Бәрін анық естіп жатырмын. Бойымды жиып тұрайын десем, тұра алсамшы. Тұла бойым делсал. Өлдім, талдым дегенде, тұрдым-ау әупірімдеп. Дауыс шыққан жаққа қарап, «Стой! Кто идет?» деймін өзімше. Қарасам, штаб бастығы мен қарауыл бастығы:

– Ты что, Елеусизов, спиш на посту? - деп штаб бастығы дік-дік етеді. «Ұйықтадым» деп қалай айтасың.

– Жоқ! Жәй, аяғым талғасын, отырып, дем алып ем, - деп, ақталған болып жатырмын. Қойшы, несін айтасың. Қарауыл бастығына:

– Мынаны үш сөткеге гауптвахтаға жабыңдар, - деп, бұйрық берді. Ертесіне рота старшинасы шақырып алып:

– Елеусизов, басқа-басқа тап сенен мұны күт-пеп едім. Уставты неге бұзасың? Солдат кітапшанда

он сегіз алғысың тұр. Бұл не масқара?! Әскери кітапшанды қалай бүлдірем, - деп, қатты кейіді. Осыншама сенім артқан старшинаның алдында жерге кірердей қатты ұялдым. Жақсы адам еді. Ақыры басшылармен бәтуаласып, мені гауптвахтаға қаматпай, алып қалды. Келесі жолы мені штабтың ішіндегі постыға жіберді. Штаб ішіндегі төмпешкенің жанында парадный формамен қақиып, қалшиып тұрмын. Штабтың ішінде писарі бар, әпесерлері бар. Былай-былай өткендеріне честь беріп қоям. Бір уақытта қарасам, бір әпесер маған қарап, жымың-жымың етеді.

- Жолдас офицер, жәй күлдіңіз бе? - деп едім.

- Кеше сен қарауылда болған қойманы күзеткен тағы бір солдат ұйықтап қалып, шулатып жатыр, - деп, күледі әлгі әпесер. Артынан естісем, қойманың жанындағы үюлі шпал мен жұмыр темірді командирлер солдаттар отырып, тағы ұйықтап қалады деп, алдырып тастапты. Әлгі менен кейін қарауылға барған солдат мен секілді жүре-жүре, сілесі әбден қатқаннан кейін демалғысы келмей ме? Отырайын десе, ыңғайлы түк таппайды. Қараса, анадай жерде, қойманың іргесінде прадүктіден босаған қағаз жәшік жатыр екен. Соны басына кигізіп, қойманың іргесіне отыра қалып, ұйқыға басады ғой. Постыларды тексеруге шыққан командирлер келсе, солдат жоқ. «Бұл қайда кетті» деп олай іздейді, бұлай іздейді, ұшты-күйлі. Содан, не керек, әзер дегенде, әлгі сабазды қағаз жәшіктің астынан пырылдап жатқан жерінен тауыпты. Өне, әскердегі солдат өмірінде осы секілді күлкілі

БАҚЫТЫМЫЗДЫ ЕҢБЕКТЕН ІЗДЕДІК

Әскерден оралғасын, қазіргідей аунап-қунап жататын мезгіл емес. Алпыс үшінші жыл. Қал-қоздардың іріленіп, совхоздардың құрылып жатқан уағы. Сол кезде Қызыларай колхозының парткомы Әмірбеков Иманғазы совхозға директор, Иісбеков Әуез бас зоотехник, Мақанов Әркен бас экономист болып бекіп жатқан. Иманғазы мына «Партсъезд» жақтың азаматы. Руы Тобықты - Шомақ. Шашын жып-жылмағай алдырып тастаған тақырбас, үлкен кісі. Елді «қарағым, шырағым» деп жүретін. Мен әскерден келіп, ауылда жүргем. Бір күні атпен әлгі кісі қыстаққа, ауылға соқты.

– Қарағым, азамттық борышыңды отан алдында адал өтеп қайттың. Арқаны кеңге салуды уақыт көтермейді. Енді не ойың бар? Не жұмыс келеді қолыңнан? – деп, жөн сұрады. Мен «Әзір ештеңе шешкен жоқпын. Болсам, сол механизатор болатын шығармын» деп, екіұшты жауап берген болдым.

Имекең:

– Қарағым, сен механизаторлықты қой. Мен саған қызмет берейін. Совхозда ушетшіктік орын бос тұр. Давай, соған кіріс деп, тапсырма берді.

Есеп-қисап дегеннен хабарым жоқ басым, сасқаннан:

– Ой, аға, қолымнан келмейтін шығар? – деп, тартыншақтап, тайсақтап бағып ем, Имекең бұлтартпады:

– Еш қиындығы жоқ. Тез-ақ үйреніп кетесің. Өзіміз көмектесеміз, қорықпа, - дегесін, келістім. Деректір:

– Бір ай демал, өзіміз шақырамыз, - деп, кете барды. Содан, аяқ астынан колхоздың ушетшігі болып шыға келдім. Ушетшік болуын болдым-ау, бірақ, сондық қиналдым да. Бұрын атқармаған жұмыс, қыр-сыры жұмбақ мамандық. Ушаскенің бұғалтірі Сарман деген кісі. Совхоздың алғаш құрылып жатқан уақыты. Есеп-қисап ісіне жетік маман тапшы. Бір отчетті әлденеше өз-гертіп, әлек-шәлекке түсеміз де жатамыз.

Ақтоғай ауданы бойынша ол уақытта жалғыз совхоз - мына қазіргі Нарманбет есімін иеленіп отырған «Партсъезд» ғана болатын. Еліміз бойынша шаруашылық жүйесі өзгеріп, ұсақ колхоздар қоғамдасып, ірілендіріліп, совхоздар құрыла бастады. Бүгінгі ұрпақ колхоз бен совхоздың ара-жігін ажыратып біле бермеуі мүмкін. Мәселен, колхоз кезінде ел ақша дегеннің не екенін мүлде білмейтін. «Еңбеккүн» дейді. Істеген еңбегіңе қарай азық-түлік, киім-кешек алатынсың. Ал совхоз тұсында бүгінгідей әркімнің атқарған міндетіне қарай жалақы тағайындалып, ақша қолымызға тие бастаған. Әрине, ондайды көрмеген балалар үшін мұның бәрі таңсық, құдды бір аңыз-әфса-

на секілді көрінетін шығар. Алайда, біздің басымыздан кешкен өмірде адам сенбес нешетүрлі оқиғалар өткен.

Ақшаның мөрін көрмеген елге совхоздың құрылуы кәдімгі қой үстіне бозторғай жұмыртқалап, құдды бір бастарына беймарал заман орнағаннан бір кем болмағаны анық. Әр кәсіп, әр мамандық иесінің тағайындалған күндік тарифтік көрсеткіші бар. Соған орай, айлық жалақы көлемі белгіленеді. Есепшінің міндеті сол елдің айлық жалақысын есептеп, совхоздың кірісі мен шығысын реттеп, құжатқа түсіріп отыру. Тап ол уақытта бұл жұмыстың қыр-сырын жете меңгерген есепші маман ауылдарда жоққа тән. Есепшілер есеп-қисапты толық меңгеріп кеткенше, талай әуре-сарсаңға түсті. Бір атшотты (отчеть) жасап, ауданға жібересің. Ол дұрыс болмай қайыра оралады. Уласып-шуласып, қайта қағазға шүйілесің. Қойшы, әйтеуір, машақаты көп-ақ жұмыс. Қашан төселгенше, алты айдан астам уақыт қағазбасты болып кеткенбіз.

Қанша дегенмен, Алла Тағала адам баласына сана бергесін, не нәрсеге болмасын төселіп, не нәрсені болмасын, ақыр түбінде үйреніп тынады емес пе? Біртін-біртін есепшілік кәсіпті біз де дөңгелентіп әкеттік. Егер де, колхоз тұсындағы елді еркін билеп-төстеп, ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып, еркін жайлап қалған тақыс басқармасымақтардың айтқанына көніп, айдауында жүрге бергенімде, бәлкім, менің өмір жолым мен тағдырым басқаша қалыптасқан болар ма еді,

кім білсін?! Өкінішке қарай, ала жіп аттамайтын, бір беткей қыңыр мінезім мені ушетшілік қызметтен кетіріп тынды. Жалақы есептердің алдында тәбіл дегенді түсіреді. Онда кімнің не істеп не қойғаны тайға таңба басқандай көрсетіліп тұрады. Біз соған қарап, айлықтарын есептеп шығарамыз. Әлгіде айтқан бөлімше басшыларымен арадағы ара-жігіміздің ашылуы осы айлық есептеуден шықты. Бөлімшемінде екі бригадір бар. Аты-жөндерін атамай-ақ қояйын. Олардың есімдерін атап елге жексұрын етіп көрсеткеннен маған келіп-кетер не пайда? Бірі сиыр фермасының, екіншісі қой фермесінің бригадірі. Менің түп етегіме жабысып, қыр соңымнан қалмай түскен сол екеуі.

Байқаймын, түк бітірмей үйінде шалжиып отырған әлгілердің әйелдерінің айлық жалақысы, ертеден қара кешке дейін тынбай тырбанып, тер төгіп жүрген жандарға қарағанда әлдеқайда көп. Ши басын сындырмай, қол қусырып үйлерінде қарап отырса да, озат сауыншылар солар, озат малшылар да солар. Анау маңдай терлерін сорғалата сығып, еңбек етіп, жүрген бақташы байғұстар мен шопан сорлылардың айлығы аналардың қасында мүлде мардымсыз бірдеңе. Көрмесен, білмесен бір басқа! Ағатай-ау, бәрі алақаныңда тұр ғой. Қалай көрер көзге көзбояушылыққа барасың? Басың да екеу емес. Әйда, бытырлатып кесесің. Оным әлгі көкелеріме қайбір ұнасын? Кешегі колхоз дәулетін шайқап, ішіп-жеген күндерін көксеп, бастабында қоқаңдап, мені қорқытып, үркітіп те көрді. Алдап-сулап, жемтіктер болуға да үгіттеді.

Метай ЕЛЕУСІЗ

Тіпті болмағасын, мені жоғарыға жамандауды шығарды. Сондағы айтатындары «қиқар», «қисық», «жұмыс жайын білмейді» дегенге саяды. Есі-дерттері мені құртып, орыныма кешегі колхоз уақытында ауызжаласып, бірге ішіп-жеген сыбайластарының бірін тұрғызу. Екеуі де қара жаяу әліпті «таяқ» деп түсінбейтін сауаты шамалы, қараңғы кісілер. Білімді мамандар ауылға әлі келе қоймаған тұс. Оларға қарағанда, қанша дегенмен, құдайға шүкір, мектепте сегіз жыл оқығам, көзім ашық, көкірегім ояу. Жоқ дейсің үзілді-кесілді. Пәлекорлықты қойсаңшы бұл! Совхоз басшыларына әлгі немелер сыртымнан жамандағандарымен қоймай, малшыларды алатайдай азғырып:

— Сендердің жалақыларыңды дұрыс есептемей отырған осы Метай. Бұны құртсақ, қағанақтарың қарық, сағанақтарың сарық болады, - деп, қоса қайрап, соңыма салып қойыпты. Совхоз директоры Иманғазы деген кісі салиқалы, салмақты әр нәрсенің байыбын барлай білетін сұңғыла адам еді. Бірде жаңағы кісі:

— Метай, қарағым! Мұның қалай? Сенің үстіңнен шағым түсіп жатыр ғой, - десін. Имекең жарықтық түсінігі мол, өте парасатты оң мен солын жақсы пайымдайтын білікті де білімді басшы дедім ғой жаңа. Мен:

— Шағым түскені дұрыс. Өйткені, оның мәнісі осылай да осылай, - деп, болған жайды боямасыз Имекеңе баяндап бергесін. «Е» деген де қойған. «Аңдыған жау алмай қоймайды» дегендей, біргәдірлер менің соңыма түсулерін қоймады.

Екеуі бірігіп, деректірге барыпты.

– Сені деректір шақырып жатыр, - дегеннен-ақ ішім қылп етіп, бәрін сезе қойып, бүкіл есеп-қисап қағаздарымды арқалап, деректірдің алдына бардым. Деректірдің алдында барлық қағаздарымды алып шығып,

– Мына екі кісінің әйелдері үйде отырып, айлық алғысы келеді. Бұлардың қағазына сенсеңіз, бөлімшенің бар жұмысын осы екеуінің қатындары жасап жатқан секілді. Анау бақташы, шопандардың ақ адал еңбектерін езуінен жырып, қалай қиянат жасаймын, - деп, аналардың жалған құжат-мәліметтерін жайып тастадым. Имекең әлгі екеуіне қарап:

– Өй, төбеттер! Мына қаршадай баланы тәрбиелеудің орнына, өздерің арандатып, орға жыққалы жүр екенсіңдер ғой! – деп, әлгі жерде екеуін жерден алып жерге салды. Маған:

– Бара бер, қарағым. Жұмысыңа ықтиятты бол, - деп, жайыма жіберді.

Қазақты құртатын көре алмаушылық! Өлгілердің де діңкесін құртып жүрген сол дерт. «Қаратабан жетім жетіліп, бізге жалын күжірейтіп, дегенімізге көнбеді» деген бақастық. Қойшы, содан ақыры шалдармен ұстасып, жағаласудан жүйкем жұқарып, әбден қажыдым да «бүйткен қызметінің құлағын ұрайын» деп, кетуге бел байладым. Ондағы ойым - қалаға кетіп, оқуға түсу. Салып ұрып, деректірге бардым:

– Осылай да осылай, мені босатыңыз. Мен оқуға кетем, - дедім.

Имекен:

– Қап, қарағым-ай! Сәл шыдай тұрғаның жөн еді. Өзіміз де повышениеге жібергелі жүр едік. Жұмысқа да төселіп қалып ең. Енді сенің орнына тағайындай қоятын адам да жоқ. Болған күннің өзінде, ол төселгенше, қай заман? Әлі де ойлансаң қайтеді? Егер ана шалдар күн бермей жүрсе оны айт. Олармен өзім сөйлесейін. Олар енді қанша жүрер дейсің, - дегеніне көнбедім.

– Жоқ, аға. Әкем де сіздің жасаған қамқорлығыңызды жасаған жоқ. Сізге көп рахмет. Оқуға барам, - деп, қасарысып тұрып алдым. Кетуге бет түзегенімді көргесін, Имекеннің де түк амалы қалмаған сыңайлы. Босатты.

Сөйтіп, есеп-қисаптан да, шалдардың түрт-пегінен де арқа-басым босап, қалаға кетуге дайындалдым. Бір жағы оқуға кетуге Тохметов Амантай деген бірге оқыған досым себепші болды. Мен әскерге кеткенде мектебіміздегі шағын ферменің басшылығы соның мойынына жүктеліпті. Бірақ, көп ұзамай мектептің басшылығы ауысып, шағын фермеміз ақыры тарап тыныпты. Содан бері, міне, аттай елу жыл өтіпті.

Мына Қызыларай орта мектебінің он жылдыққа көшкеніне де тұп-тура елу жыл. Ал, еліміз бойынша алғаш мектеп жанынан шағын шаруашылық ашып, бастама көтергенімізді ара-тұра еске алып жүргенімізбен, кең көлемде әлі күнге «Әй, аналар өстіп еді-ау» деп, елеп-ескеріп жатқан ешкім жоқ-ау, ешкім жоқ. Тіптен сол кездегі біздің шағын шаруашылық ашып, жасаған жұмыстарымызды

растайтын құжаттардың өзі сақталмапты. Сұмдық қой. Белдері бекіп, буындары қатып үлгермеген балалардың мектеп жанынан шағын шаруашылық ашып, еңбек етуі үлкен ерлік емес пе еді? Мүмкін, біздің сол бастамамыз кең көлемде қолдау тауып кетпеген-діктен, аса мән берілмеді ме?! Қалай десек те, әйтеуір, біздің бастамамыз өз бағасын уақыттан ала алмағаны анық...

Қош, сөйтіп Амантай екеуіміз Қарағандының іргесіндегі Долинкадағы ауыл шаруашылық техникумына барып, құжатымызды тапсырып, оқуға түсіп кеттік. Долинканың негізгі тұрғылықты халқы орыстар. Бұл өзі кешегі «КарЛаг» атанған атышулы айнала түрме орналасқан жер ғой. Серігіме қарағанда мен көп-көрім орыс тіліне жетікпін, қалада да қалай жүріп-тұру керек екендігін жақсырақ білемін. Маған қарағанда Амантайға қиындау соғып жүргенін жақсы сезем. Ауылдан аттап шықпаған адамға топ етіп, қалаға келіп, шаһар өмірімен сіңісіп кете қою оңай дейсің бе? Орыс тілінен мүлде мақұрым. Менен екі елі қалмайды. Екеуара бір бөлме жалдап тұрамыз. Амантай стипендия алмайды. Екеуіміздің талғажау етерміз менің алатын жиырма сом шәкіртақым. Ауылдан келетін сәлем-сауқат және жоқ. Пәтердің пұлын төлеу керек. Қатты қиналды. Ұзақты күн ішегіміз шұрылдап, бөріқұрсақ жүреміз. Долинкада кешкілік, түнемелік жалғыз-жарым жүру өте қауіпті. Шпана көп. Түрмеден босап шыққандардың дені сол арада тұрақтап қалып жатады. Өсіресе, біз секілді ауылдан келген қазақ балаларына

қиын. Ақша сұрап, темекі сұрап, қия бастырмайды. Біз байғұс қай бір жетісіп жүр дейсің. Жүліктерден жапа шегетіндер қаншама. Үнемі үрей үстінде жүру қайбір жақсы. Бір күні әлгі серігім оқуды тастап, ауылға бір-ақ тартсын. Әп-әдемі оқуға түсіп, енді-енді етіміз үйрене бастағанда Амантайдың кетіп қалғаны маған қатты батты. Жападан жалғыз қалғасын менің де ойым бұзылайын деді. Ақыры не керек, төзімім таусылып, мен де «есің барда, еліңді тап» деп, оқуды тастап, ауылға да соқпай, Балқаштан бір-ақ шықтым. «Әй, осы ең қолайлысы шопырлық шығар» деп, мен де Амантайдың артын ала шопырлар даярлайтын курсқа құжат тапсырдым.

Балқашқа барып, шопырлық курсқа қабылданығасын, көп ұзамай шопырылық право да қолымызға тиді. Бір жағы ауылдағы жұрттан да ұялып барамыз. «Кеше үлкен оқу оқимыз деп кеткен мыналар шопыр болып оралыпты» дейтін шығар деген күдік қой баяғы. Неше жерден ұят десең де, қашанғы бұқпалап, бой тасалайсың. Амалымыз неше жерден құрыса да, ауылға қайтуға мәжбүрсің. Еріксіз ауылға ат басын бұрдық. Совхозға шопыр болып жұмысқа тұрдық. Тірегі жоқ, сүйенері жоқ сорлыға қайбір жібі түзу мәшине бұйырсын. Тәуірі басшылардың жақын-жақыбайлары мен туыс-туғандарының тақымында. Тозығы жеткен бір салдаманың рөлі маған да тиді. Жүргенінен тұрғаны көп, май-май болып, салдамаңды жөндеумен боласың. Ертелі-кеш совхоз жұмысымен ойға да, қырға да шапқылап жүргенің. Аунап ай, заулап күн

дегендейін, өмір арнасында буырқанып ағып жатты. Алды-артын барлап, үйленіп, үй болуды ойлайтын кез де жетті. Әскерден оралғаным да бес-алты жылдың мұғдары боп қалған. Қатарымның бәрі баяғыда үйлі-баранды болып кеткен. Кездескен сайын жабылып, үйленбей бойдақ жүргендігімді қыжыртып, қылжаққа айналдырады. Қыжыртқан қалжың сөзден жеңілетін мен жоқ.

— Мен алатын жарымды жасырағынан тандап жүрмін. Ертең мына сұлуларың салпы етек болып отырғанда, менің қуыршақтай әйеліме көздеріңді сүзіп мөлиесіңдер әлі, - деп, өздерін келеке етем. Баранкада жүріп, олай-бұлай ана ауыл, мына ауылдың үстінен өтіп, көзбен түсінісіп, іштей ұғысып дегендей, осы күнгі бәйбішеммен өзара сөз байласып қойғам. Әнуар ақсақалдың қызы. Қарапайым қатардағы жұмысшы. Жазда шөпте қайрақшы, қыста мал соңында. Руы Қырғыз - Жәпек. Ұзын сөздің қысқасы, алпыс жетінші жылы отау құрып, өз алдыма отбасын құрадым. Үйленіп, үй болғасын қабырғаммен кеңесіп:

— Итшілеп алты жыл түз кезгенім де жетер. Табысы да мардымсыз. Абыройы да шамалы. Осы шопырлықты қойғаным дұрыс деген шешімге тоқтастық. Бұл - шамамен жетпісінші жылдардың жүзі. Қыста малшыға күтімші болып жүріп, оңашада көп ойландым. «Мен неге өз алдыма малшы болмаймын осы?» деген сұрақ жатсам-тұрсам мазамды ала береді. Совхоздың деректірі сол баяғы Имекең. Ақыры бір шешімге келіп, кеңсеге тартым.

«Тә – Малшы болғым келеді, - дедім, салған жерден. Өзге басшыларға «іздегенге – сұраған» тап сол кезде «Қара сиыр» қыстағының берекесі болмай, малдары шетінеп, жібі түзу малшы кезікпей, басшылардың өздерінің де басы қатып, жүрсе керек. Бірден мені сол қыстаққа қыстың көзі қырауда көшіріп алды да барды. «Қара сиырдың» жарықтық таулары жақпар-жақпар тастақты, жері малға өте қолайсыздау жер. «Дауыл тас» деген тауы бар. Жер ыңғайы атында тұр. Сөйтіп, сол қыстақта мен алғаш өмірімнің мәніне айналған малшылық кәсіптің жалынан ұстадым.

Құдай сақтасын, қыстаққа алғаш тап болғанда, кім-кімнің болмасын төбе шашы едірейіп, тік тұратындай жағдайда еді. Анау жерде де, мына жерде де діңкиген-діңкиген өлексе. Қораның іші аткөпір, қалт-құлт етіп, ыңыршағы айналған көтерем сиырлар. Тіптен, малшы отырған үйдің екінші басының өзі қора дерсің. Көңі тізеден. Ап еткенде «мен осы дұрыс шешім қабылдадым ба?» деп, бір сәтке шошып, бойымды үрей билеп те өтті. Бірақ, «айтылған сөз - атылған оқ», «шешінген судан тайынбас» дегендей, есімді тез жидым. Маған дейін қыстақтағы малдың иесінің әйелі ауырып, бәлніске кетіп, малға екі еркек иелік етіпті. «Әйелі жоқтың - күйі жоқ». Екеуі малға аса қарамай, кеш түссе тамақ асырап, қыстақ-қыстақты аралап кетеді екен. Болмаса, малдың осыншалықты жүдеуіне қыстақтың еш қатысы жоқ. Негізі бұрыннан ірі қараның жайлап келген жері ғой. Екеуін:

– Мына қыстақ маңын өлекседен арылтып, анау

үйдің екінші басын қашан тазаламайынша, малды қабылдап алмаймын, - деп, шарт қойдым. Өздері де топалаңдардан қалай құтыларларын білмей жүрген байғұстар. Білектерін сыбанып жіберіп, өлкеселердің бәрін сайға сүйреп, қора мен үйдің ішін әп-сәтте әлекедей жаландырып, тазартып берді. Үш күннен соң қыстақтың басына деректірдің өзі келді.

— Қарағым-ай, шұғыл шешім қабылдап отырған жоқсың ба? Қолыңда кәрі шешен бар, ақылдас-тың ба? Мал бағу қиынға соқпай ма? Мал бағуға қиятын да бала емес едің. Оқып, қызмет істейтін-ақ жөнің бар еді, - деп, шын қиналды. Нағыз ел үшін атқа қонып, тізгін ұстап қызмет жасаған басшы еді ғой марқұм. Қыстақты аралап, шаруа жайымен танысып, көңілі көтеріліп:

— Айналайын-ай, мына қыстақтың өңі жаңа-жаңа еніп, ауылға ұқсап қалған екен. Рахмет, - деп, алғысын жаудырып, - Мына малдар теп-тегіс қырылып қалса да, еш алаңдама? Ол үшін сенен биылша еш жауапкершілік сұрамаймыз. Ештеңені уайымдамай шаруанды істей бер, - деп, неше күннен бергі маза таптырмай, ойымды да, бойымды да билеп алған үрейден арылтып тастады. Несін айтасың, жер аяғы кеңіп, жайлауға шыққанша, қабылдап алған жүз он бес ірі қараның жиырма шақтысы шетінеді. Жайлауға - мына Былқылдақтағы өзен бойына көшіп барғанбыз. Шөбі шүйгін, құнарлы. Қыстан сүйектерін сықырлатып, сүйреп әрең шыққан сиырлар естерін жиып, бойларына шыр бітіп, түктері жылтырап шыға келді.

Өзен бойы жағалай қонған ел. Бақташысы бар, шопаны бар екі-үш совхоздың малшылары ат көпір, мидай араласып кеткен. Қыстай қиян түкпірде ұшқан құс, жүгірген аңнан өзге түк көрмеген малшылар бір-бірінен жөн сұрасып, әңгімедүкен құрысып, арқа-жарқа. Қыстан қалған сүрлерін асысып, ерте піскен марқаларын сойысып, бір-бірімізді қонаққа шақырысып, әйда, бір жасап қаламыз. Жайлау дегеннің ерекшелігі де сол емес пе?

Мына қызықты қараңыз. Жайлауға келгесін, менің көтерем мәліктерім біртіндеп бұзаулай бастады. Мен табынды қабылдап алғанда, сиырлардың артынан бұзау ертем деген міндеттеме қабылдаған емеспін. Оны білетін көршілерім:

— Бұзауды бізге бер, өзің мал қыл. Қорықсаң, бізде жүре берсін, кейін аласың, - деген сыңайдағы кеңестерін беріп жатыр. Мен:

— Ойбай, құрысын! Маған қажеті шамалы. Алам десеңдер алыңдар, - деп, бірлі-жарымын жұртқа таратып, бірлі-жарымын есепке алғыздым. Бас пайдамды ойлап, қоғам малына қараулық жасауға арым жібермеді. Мал соңында өткізген бар саналы ғұмырымда да осы ұстанымнан айнымаппын. Тәрбие солай, түсінік солай еді. Мен малға шыққанда көмекшім болған сыныптасым Еркебаев Сатыбалды іле менің артымша, өз алдына бір табын өгіз алып, бақташылық етіп, жыл өткен соң астына мәшина мініп алды. Ол қудың әкесі талай жылдан бақташы болған. Жастайынан бас пайдасын күйттеудің жолын жазбай танып, тіс қағып,

әбден әккіленіп алған неме ғой. Біз байғұс сол «тек жүрсен, тоқ жүресің» деген қағиданы ұстанып, анау-мынау жылпостыққа ебіміз бара бермейтін. Әйтпесе, басшылармен ауызжаласып, қоғам малын суша сапырып, шалқып отыруға әбден болатын. Талайлар солай істеді де. Оған сан талай куә болдық. Алайда, содан солардың ұшпаққа шығып кеткендері де шамалы.

Менімен жапсарлас бізге жамағайын болып келетін бақташы отырды. Өзі ұзақ жыл сиыр баққан. Көнігі бақташы. Сол кісі маған өзінің ұзақ жылғы бақташлық еткен жылдарындағы аңғарған, байқаған тәжірибесін үйретеді. Жаңағы ағамыздың айтқан ақыл-кеңестерін ішке түйе жүріп, жаздай табынды тапжылтпай жайып, жұнттай ғып, семіртіп алдым. Келесі жылы мына Қызыларайдың қайқаңындағы «Ордабек» қыстағын жайладым. Қысы қытымыр, қатал. Ит-құс қалың. Сай-сайын қар алып қалатын әйгілі «Тектұрмас» атанып кеткен жер. Суатқа сараң. Маған дейін бойдақ қой қыстаған. Былайша қарағанда, ірі қараға қолайлы жер деуге келмейді. Қыстаған шопандардың ешбірі толық қысқа шыдап отырмайтын. Ақпан айының ортасына таман шөптері түгесіліп, малдары шетінеп, артынып-тартынып көшіп, әлек-шәлекке түсіп жататын. Күзге салым:

– Ал, қайда барасың, - дегенде, еріксіз сол «Ордабекті» таңдауыма тура келді. Одан басқа бос тұрған бір де бір қыстақ жоқ. Бәрінің иесі бар. Сол жылы «Ордабекке» тастан жаңадан екібасты үй салынған. Бір жағы соған қызықтым. «Не де бол-

са, тәуекел» деп, сонда көшіп келдім. «Сорлыға сойыл үйір»! Мен байғұсқа көмекші де табылмады. «Жоққа жүйрік жете ме?» амалсыз, өз қотырымды өзім қасуға тура келді. Көшіп келе сала шешініп тастап, бірінші қолға алған ісім есік алдындағы қалың тоғайдың ықтасындау жерінен мал суаратын құдық қазуды қолға алдым. Қыртысы қой тасты тау етегінен құдық қазу оңайға түскен жоқ. Біраз бейнеттендім. Үш-төрт күнде қос құлаштан астам тереңдіктегі құдықты қазып бітіп, айналдыра шегендеп, қауға орнатып, бетін жаптым. Малдың суаты дайын. Енді үйге таяу арадан ауызсу үшін екінші құдық қазу керек. Бүгін қарап отырсам, сондағы жансебілдік бойдағы буырқанған жастықтың бұла күші екен ғой. Екінші құдық та қазылды. Мая да қоршалды. Малға шөп беретін шарбақ та тоқылды. Қысқасы, қысты қарсы алуға сақадай сайландық. «Ордабектің» қысы қатал болға-нымен, сай-саласы қорысты, тау-жотасы шөптесінді, ыңғайын білген малшыға жайлы қоныс.

Уақыт зырылдап өтіп жатыр. Сиырлар тау-жотаны қуалай жайылып жатыр. Ақырып ақпан жетті. Мая сол беті мұрты кетілмеген қалпында. Сиырлар өрістен найқалып келіп, құдықтан суын ішіп, жылы қораға енеді. Күндегі тірлік сол.

Бір күні қыстаққа совхоздың парткомы мен зоотехнигі сау ете қалды. Мен күнделікті әдетім-мен оны-мұны ұсақ-түйек шаруамен болып жүргем. Өктептер келе әкіреңдеп;

– Ей, мынауың жайбарақат үйде жүр ғой. Мал қайда? Шөптің шеті мүжілмеген. Сен не сиырлар-

ды аштан қырайын дедің бе? – деп, тұс-тұстан жамыраса жөнелсін.

– Оу, ағатайлар, мал дін-аман. Тауда жайылып жүр, - деймін. Басшылар:

– Ей, мынаның есі дұрыс па? Осы уақытта мал тауға шығушы ма еді, - деп, одан сайын өршеленеді. Содан, маған сенбей:

– Әйда, жүр малды көреміз, - дегесін, тауға тартық. Астымдағы атым да, өзім де тауға күніне әлденеше шығып, әлденеше түсіп, дағдыланғандықтан аналардан озып кеттік. Артыма анда-санда қарап қоямын. Аналар мықшиып, ерге тастай жабысып, тауға әрең шығып келеді. Ішімнен «Ө, бәлем! Көріңдер мал баққан қалай болады екен» деп, айызым қанып келеді. Тауға шықтық. Табын Ойрантаудың жотасында шашырап, қаннен-қаперсіз бырт-бырт жайылып жатыр. Басшылар табынды аралап:

– Өй, мыналардың түгі жылтырап тұлыптай, бүйрек майлары со беті бітеу ғой, - десіп, ауыздарының суы құрып, аң-таң. Аң-таң беттерінде ләммим деместен, келген іздерімен кері қайтты.

Барған бетте қыстақ аралап қайтқан әктептерден деректір:

– Иә, малшылар қалай екен? – деп, жағдай сұрамай ма. Әсіресе, осы уақытта бәрін бөрліктіріп өлекке салатын «Ордабек» жайы алаңдатпай ма? Аналар бірауыздан:

– Бәрі жақсы. Ордабектегі Метайдың маясының бүйірі де мұқалмапты. Сиырлары тауда жүр, - десіп, менің жағдайымды ауыздарының суы құрып

Метай ЕЛЕУСІЗ

отырып, баяндап беріпті. Содан бір күні қыстаққа халімді біліп, жағдайымды көруге Имекеңнің өзі келіп тұр.

– Метай, айналайын, рахмет. «Азамат» деп ар-қан үміт пен сенімді ақтадың. Осы совхозды басқарғанымға тоғыз жыл болыпты. Осы екі аралықта бұл қыстақта толық қыстап шыққан жанды көрмеппін. Мына «Ордабекті» малға қолайсыз жер деп босқа жазғырып жүр екенбіз ғой, жарықтық. Бәрі адамына байланысты болып шықты. Жарадың. Саған жақты бұл ара. Еңбегің жемісті болсын. Әрдайым осылай абырой биігінен түспе, мен бүгін осы үйдің қонағымын, - деп, риза болып, арқамнан қақты. Содан қазан көтеріліп, Имекеңмен түннің бір уағына шейін әңгіме-дүкен құрдық. Темекіні де көп шегеді екен. Имекең кетерінде:

– Метай, қарағым, таяу аралықта ауданымыздың ауыл шаруашылық саласында ауыс-түйіс өзгерістер болғалы жатыр. Түптің-түбінде Қызыларай бірыңғай қой шаруашылығына айналып, бізден ірі қараны әкететін түрі бар сыңайлы. Мен де ұзамай ауысатын шығармын. Егер де келешекте мал бағу ойыңнан қайтпасаң, бір қора тоқты ал, қой баққан елдің қор болғаны жоқ. Тұрмыстары жақсы, ауқатты. «Сосын ортаның малына тиіспеймін» деп, тым ақжүрек те бола берме. Ен сиырдың ортасында отырсың. Ең болмаса бұзауыңды жіберіп, соғымыңды ірілетіп сойып жеп отыр, - деген ақылын айтты. Ана кісінің жақсылығы ғой. Басқа біреу басшылықта отырып, малшыға ондай кеңес бере ме? Имекең кетті. Мен малымды бағып, жайыма қал-

дым. Сол баяғыша сиырларды тауға шығарып жүрмін. Тауға шығып жүріп, көрші қыстақта тұратын шопанға кезікпеймін бе? Шопан жасы менен үлкендеу кісі еді;

–Метай, сенің сиырды тауға жайғаның пәле болмаса кетті. Бастықтар “ірі қара тауда жайылып жүр. Сен қойды неге тауға шығармайсың?” деп әңгір-таяқ ойнатып жатыр басыма, - деп ойыншыны аралас өкпесін білдірсін. Елдің не дегенінде не шаруам бар? Өз тірлігімді жасай бердім. Сөйтіп жүріп жаз жетті. Айтқандай, Имекең кетіп, совхозға деректір болып Рымбек Жүнісов отырды.

Ауданда да, совхоздар да ауыс-түйіс өзгерістер болып жатыр. Өзгермеген тек біздің тірлігіміз. Жаз жайлауды өткеріп, күз қыстаққа көшіп келіп жатқан кезіміз. Құдай қырсық қылғандай, бір сиыршыны қой бағуға ауыстырып, үш жүз бас ірі қара менің иелігіме өткен. Ит-құс деген масқара. Түн баласы сайдың іші үш-шу, азан-қазан, ұлыған қасқырдың дауысы. Күндіз-түні тыным таппайсың, бірыңғай аттың үстінде. Декабрьдің санағы келіп, малдарды сұрыптап, сырғалап, таңбалап, қайдан келді, қайдан шықты. дымын қалдырмай қаттап, құжаттап жатыр. Бұрын-соңды біз көрмеген бір пәле. Санақ басталды. Бұқалар жоқ. Ол мәліктер бұрын да далада түнеп қала беретін. Таң атқан. Күн тұман. Бір уақытта біртіндеп қып-қызыл алақан бұқалар келе бастады. Ішіндегі ең үлкен, ең ірі бұқа көрінбейді. Бізде ес қалмаған. Ақыр соңында үлкен бұқа да жетті-ау. Жарықтық қораға жете гүрс ете құлап түсті. Денесінде сау тамтық

жер қалмаған. Қасқырлар тістелей берген ғой. Тегінде сиыр малы тобымен жүрсе ит-құсқа алдырмайды. Мыналар, шамасы, үйірлі қасқырға тап болған секілді. Анталаған ел:

— Ей, мынау мал боп кетеді, - десіп, даурығысып қояды. Тек біріміздің ойымызға әлгінің құйымшағын көтеріп қарау кіріп шықпапты. Санақшылар кетті. Бұқаның о жағына бір, бұ жағына бір шығып қарап көрсем, жаңағының артынан шегі көрініп тұр. Сөйтсек, қасқырлар сорлының көтеншегін сол беті жұлып алыпты. Бәйбішем:

— Мынау мал болмайды. Бауыздап алу керек, - деп, кеңес берді. Не істейсің?! Арам өлтіре алмайсың. Совхоздың басшысы өзгерген. Басшылықпен қоса талап та өзгерген. Бұрын қасқыр шапқан малды жоятын. Енді төлейсің. Әйелімнің аяғы ауыр. Соған қарамай бұқаның басын ар-қанмен байлап:

— Сен басын ұстап тұр, мен бауыздайын, - дедім. Пышақты алып, тамақтан орып жібергенімде, тартып тұрған арқан қоса кетті. Жанталасып бұқаның аяғын шандып. “Өлдік-талдық” деп сойып алдық ау. Сойып бітіп, совхозға хабарладық. Совхоздағылар бірден “төлейсің” деді. Шамамен ол кездегі бұқаның құны бес жүз сомның көлемі. Бұл дегенің - әжептәуір ақша. Амал не төлейтін болдық. Амантай деген құрдасым екеуміз бұқаның етін салып алып, аудан басына саудалап көріп ек, ешкім алмады. Ел құлағы - елу. Қасқыр тартқан малдың етін кім алсын? Ақыры әлгі бұқаны төледім.

Келесі жылы марқұм Иманғазының айтқаны айдай келіп, бізден барлық сиырды әкетті. Еңбек-

тен малды әкетуге келген бақташылар сиырлардың күйін көріп, қолымды алып, маған ризашылықтарын білдіріп жатыр. Бұл қазақ дегенді қойсаңшы, табынды қабылдап алып жатқандар “ананың группасы дұрыс емес, мынаның жасы сәйкес келмейді” десіп, әй, қанымды ішті. Ағаласып-жағаласып, өзімдікін дәлелдеп, сиырларды өткіздім-ау, әйтеуір. Сиырдан босаған менен басшылар “енді не істейсің” деп, тамырымды басқан болады. Үш жыл сиыр бағып бойым үйреніп қалған мен не істей алам? Еріксіз:

– Жарайды, қой бағайын, - дедім. Енді, ана бізден ірі қара алған “Еңбектен” айдап әкелген тоқтыны қабылдап алуым керек. Барсақ, әлгілердің айдап әкелген тоқтылары шетінен кенже туған көпей, жүндері түскен мысықтай арықтұрық бірдеңелер. Мың қаралы бас. Табынды тапсырғанда, қитығыма тиген аналарға қиғы-лықты енді мен салдым. Фермеміздің меңгеруші Мәжіманов Нілтай маған болысып аналарға:

– Мыналарың шындығында ұят, жігіттер. Өзі бірінші рет қой баққалы отырған азамат, - деп, сөзімді сөйлеген болады. Қойшы, ақыр соңында малды бізде алдық. Он шақты басын ғана өздеріне қайтардық. Басшылар:

– Өзірше көмекшіңе санап береміз. Өзің оншақты күн бой жазып демалып, қайтқасын санап аласың, - деп, малды көмекшіге санап берді. Мен демалысқа кеттім.

Балқашқа барып, туыс-туғанды аралап он шақты күннің мұғдарында ауылға оралдым. Келсем,

көмекшім тоқтылардың өлтіретінін-өлтіріп, сұрыптап қойыпты. Тірісін санап алдым. Тегінде мал басының амандығы мен күйі әр шопанның алдына байланысты ма деймін. Қаратал мен екі аралықта «Әулиенің» алдында отырам. Бір күні совхоздың мал дәрігері Әділов Совет келді. Келе алдымдағы тоқтыларды көріп «О-о»деп таң-тамаша. Тоқтыларды санап:

Шетінегені бар ма? - дейді.

Жок, - деймін мен. Совет одан әрі таңырқап, қайта-қайта басын шайқап қояды. Санап алған тоқтыларым қыстауға барғанша әжептеуір оңалып, жылтырап шыға келді. Содан әлгі тоқтыларым қыстай өлім-жітімге ұшырамай, сенесіздер ме, сенбейсіздер ме? - келесі қысқа түсті. Тұсаққа айналған отарымды сол Ордабекте күйекке қостым. Шамамен, бұл керемет қалың жұтқа айналған жетпіс алтыншы жыл. Сол жылы келген жұт бір біздің аудан емес, тұтас Қазақстанға келген нәубет болды ғой. Қанша қиналсақ та, қанша қиындық көрсек те, ауыр қысты әупірімдеп өткіздік. Алда қой төлдету науқаны келе жатыр. Ордабекте бұрын-соңды ешкім қой төлдетпеген. Бұл араға қозыларды жауын-шашыннан сақтайтын тепляк салынбаған. Жері тар. Өзі айнала судың ортасы. Мал төлдетуге қолайсыз. Содан не керек сәуір айының 11-күні ұбап-шұбап, сонау Ордабектен жол күреп, қазіргі отырған Қаратұмсық қыстағына көштік. Қойлар жарықтық Ордабектен Қаратұмсыққа жеткенше қоздап келді. Қыстақ деген аты. Сол қыста Қаратұмсықтың үйі, қорасы түк қалмай

өртеңіп кеткен. Маясын тасып әкеткен. Былайша айтқанда, иесіз қу медиен дала. Тұрағымыз киіз үй. Ашық қора. Сәуірдің туғанына қарамастан, қар жауып ауа райы қолайсыз, абыр-сабыр. Көзкөргеннің аты - көзкөрген. Нілтай завферме шамасы жеткенше жігіттерді жауып, аянып қалған жоқ. Жүйке жұқарып қажып-шаршап жүргенде қасыңнан табылып, қолдау көрсеткеннің өзі адамның бойына үлкен демеу, қуат-күш береді екен. Нілтайдың сол кездегі жолдастық жанашырлығы «аштықта жеген құйқаның дәмін» әлі күнге еске салады. Айдалаға көшіп барып, үйсіз, қорасыз қой төлдету деген қазір қарап отырсаң, көзсіз ерлік, жалаң батырлық екен ғой өзі. Қорқу жоқ, үрку деген жоқ. Әйда «жүзіне-жүз қозы» деген ұран. Алғаш қой бағып, алғаш қой төлдетіп жатқан байғұс «міндеттемені қайтсең де орындау керек» деген ұғым санаңа кіріп кеткен. Күндіз күлкі, түнде ұйқыдан айырылып, жанталасып, жінігіп жүріп, мал басын сақтап, жоспардағы жүзіне жүз қозыны да алдық қой сөйтіп жүріп. Келер жылы қойларды түсіне қарай сұрыптаймыз дегенді шығарып, алдымдағы отардың ішіндегі қара қойларды бөліп алып, орнына боз қойларды әкеп қосты. Өлгі топалаңдардың көбісі кәрі қой болып шықты. Қыс та сол жылы қақап кетіп, совхоздың біраз отары қырылып қалды. Құдай сақтап, менің отарым аман қалды. Қасымдағы көршілерім қатты шығынға ұшырады. Наурыз айының өзінде күн қатты үскірік суық. Наурыздың 24-і күні Рымбек Жүнісов өзі жалғыз, совхоздағы барлық отарларды аралап, көзімен көріп

қайтам деп шығыпты. Әдеттегідей малға шөп беріп, есік алдында жүргенбіз. Деректірдің уазы ағып кеп тоқтап, ішінен Рымбек түсті. Ойымызда ештеңе жоқ. Өзіміз бен өзіміз күліп тұрғанбыз Рымбек:

– Ей, мыналар мәз ғой таза. Бар, үйге барып, шай қойғыза бер. Қазір осы бетте малдың құлағын кесеміз балтаңды ал, - деді бірден. Өлім-жітім бар ма? Қанша бас?..

Шаруасы жоқ. Қыс жайсыз, оның үстіне сұрыптау кезінде отарға кәрі қойлар қосылған. Шығыннан ада-күде емеспіз. Бес-алты бас өлген.

– Шап, мыналардың бастарын, - деді Рымбек. Өлген қойлардың бастарын шауып-шауып тастап:

– Осы айда ептеп отардың басы көп шығынға ұшырап кетті, - деп, ақталған боп жатсам, Рымбек:

– Әй, Метай, сен мұны нөл деп айт. Мына өзге отарлар шетінен қырылып жатыр, - деп, боқтап, сыпыра сықпыртып, ыза болсын. Шындығында, совхоз отарларының дені сол қыста қырғынға ұшырады ғой. Жазғытұрым да жетті. Малдың қырылғаннан аман қалғандары қыстан жүдеп шыққан. Қыстан үнемдеген азын-аулақ шөпті әлгілер аңдып бергізбейді. Шөптің өзі менің қыстағымда ғана қалған. Соны жырымдап күніне екі-үш тонналап әкетіп жатыр. Қыстан жақсы шыққан тағы бір екі отар бар. Жылдағы жүзіне-жүз қозы алу жайына қалды. Мен әр жүз саулықтан жетпіс бестен төл алдым. Соның өзінде ел таңырқап:

– Ей, Метай расымен жүзіне жетпіс бестен қозы

алды ма? - деп, бір-бірінен сұрайтын көрінеді. Мал басын аман сақтап, артынан жақсы төл өргізгеніміз үшін әлгі үш шопанға үш қол сағат беріп жіберіп:

— Шопандарға рахмет. Жүзіне-жүз алмай-ақ, біз олардың осы жетістіктер үшін разымыз, - деп, сәлем айтыпты. Күні кеше жүз аналықтан жүз қырық беске шейін қозы алып жүрген передовиктер отыздан төл ала алмай қалған сол жылы. Қаратұмсық қыстағының арқасында талай қиын қыстан қиналмай шығып жүрдім ғой. Қазір, міне, сол қыстақты түп-тура отыз үш жыл қыстап отыр екенмін. Жері өте қасиетті. Негізі өзі жерді сыйласаң, жер де сені сыйлайды екен. Ол жерде отырып, жан баласына жамандық жасауға болмайды. Ол жерде отырып, өтірік айтып, ұрлық жасауға болмайды. Сол жерде отырып, кісіге қиянат жасап, не болмаса, жалған сөйлеп, біреудің ала жібін аттаған адамдардың оңғанын көрмедім. Әйтеуір, бір жамандыққа ұрынады. Ол жердің қасиеті сол, ол жерде ертеректе дүкен орнаған. Дәрібай деген ұста отырған. Ертеде сонау соғыс уақытында анау төмендегі су қоймасынан қырға су шығарып, ел жер жыртып, бидай салып, қол орақпен егін орған. Міне, ұста ұстап, көрік басып Дәрекең солардың шаруашылық құралдарын қазіргідей арнайы дәнекерлейтін құралы болмаса да, темірді темірмен жымдастырып, жөндеп беріп, анау-мынау сайманын қолдан жасап беретін-ді, жарықтық. Анау Қызыларайға ерінбей-жалықпай арнайы өгіз арбамен барып, қызулы болады деп арша өртеп,

соның көмірін әкеп, көрікпен қып-қызыл шоққа айналдырып, ұсталық етті. Өзі аңқылдаған қулық-сұмдықтан ада, шайқылау, таза жан еді. Көріпкелдігім бар деуші еді. Мен сол кісіден бата алғам. Ол кісі алпыс төртінші жылдары қайтыс болып кетті. Қайтыс болмай тұрып, орталыққа көшіп барған. Бізбен көрші тұратын. Дүниеден өтерінен сәл-ақ бұрын сол алпыс төртінші жылы оқуға бармақшы болып, мәшине тосып жүргем. Қарасам, Дәркең дүкенін жағып, ұстаханасының маңында жүр екен. Содан, үйге жүгіріп кіріп, шешейге:

— Апа, бір пұлдың шетіне үш сом түйіп беріңізші, Дәрібай ұстаның дүкеніне байлап, бата сұрайын, - деп едім. Шешей сөзге келмей:

— Дұрыс, құлыным! Алыс жолға барасың арқасы бар әулие кісі ғой, батасы тиер, - деп, сұраған матаға үш сомдық көк құйрықты байлап берді. Дәркең үлкен зор денелі кісі-тін. Алқам-салқам, жалаң аяғына шәркей іліп жүре берететін. Үй арасы таяу, таяқ тастам жер. Дүкеніне елбелектеп:

— Ассалаумағалейкүм, ата, - деп, кіріп бардым. Шекесін сап-сары шүберекпен шандып байлап алыпты. Көрікті бода-бода болып, басып жатыр екен:

— Уағалейкүм, балам, кел-кел, жоғары шық, - деп, риза болып қалды.

— Ата, сізге сәлем беріп, дүкеніңізге ақтық байлап кетуге келдім. Жол жүріп бара жатыр едім, - деп едім:

— Өй, айналайын, рахмет! Дұрыс-дұрыс, байлай ғой. Енді, өзің мына жерге отыр, - деп, төрге отыр-

ғызды. Сосын: «Қарағым, жұрт не десе, со десін, менің көріпкелім бар еді. Жаңа сен үйіңнен шыққанда осында келетініңді білгем. Аруақтар маған батанды бер деп, айтып кетті. Мен соны орындадым. Жақсы, әрқашан жортқанда жолың болсын, жолдасың Қыдыр болсын! деп, батасын берді. Міне, содан бері аттай отыз алты жыл өтті, денім сау, бала-шаға аман, соның бәрі сол кісінің берген батасының арқасы ғой деп ойлаймын өзім қазір. Жазғытұрым жайлауға көшіп, күзгесалым қыстаққа қайтқан сайын дүкенінің орнына ақтық байлап жүрдік. Менің мына бәйбішемнің бүкіл ата-бабаларының қорымы сол жерде. Қаратұмсық, Қарасиыр жерлерін атам Әнуарға Қаралар ерулікке берген екен. Бұл жер негізінде Қара, оның ішінде Жиынбайдыкі. Нақтылап айтар болсақ, Ермековтердікі. Тарихты қозғай берсек, бұған себепшілер көп. Оның ішінде, атам жезделері Нұрмағанбет Сүлейменовті атап айтып отырушы еді. Қасиетті Қаратұмсықтағы дүкен иесі Домайдың ұрпағы Қайранұлы Дәрібай атам Әнуарға нағашысы болып келеді екен. Өте қасиетті жер. Тауынан, тасынан айналайын, балаларым, немерелерім осы арада туды. Осы арада жетті. Еңбегім де осы араны жайлағасын жана бастады, - деп, бұл жерді қатты құрметтеп, кие тұтам. Қаратұмсықты қыстаған малшылардың қай-қайсы болмасын жаман болмаған. Жайылымы кең, таулары от, төменде су қоймасы бар. Қысқасы жердің жәннәті.

Бір жылы қысқа малымыз күйсіздеу түсті. Аудан

басшылары бізді малдары қоңды Жәмші совхозына апарып, отарларын аралатты. Марқұм Орал завферме. Сыртынан естуіміз болмаса, аса таныстығымыз шамалы. Алғашында бәрі мені бір жақтан келген өкіл деп қалыпты. Бізбен бірге барған Жолдыбаймен шүйіркелесіп, соны төңіректеп жүр. Жолдыбайды бұрыннан танитын көрінеді. Қанша дегенмен, менен бір-екі көйлек бұрын тоздырып, менен бұрынырақ мал баққан. Келген қыстақтың шопаны жылмаңдаған біреу. Лыпылдатып әкетіп барады. Қойлары қара. Дегерес емес. Кәдімгі біздің қойлар секілді. Жүні өсіңкіреп кеткен. Қырқылмағаны бадырайып көрініп тұр. Ораманың ішіне қаз-қатар оттық орнатып, көпсітіп, шөп салып қойыпты. Қалдық шөптен қалың етіп жасаған ораманың ішінде қойлар сығылысып, бастары оттыққа әрең-әрең сыйып тұр екен. Өтірік айтып керегі не?! Қойларының семіздігіне кінә таға алмайсың. Керемет. Ғани (Нұржанов) марқұм аналардың малдарының семіздігін көлденең тартып, бізге гүрсілдеп ұрысып жатыр. Ләм-мим демей, ақырындап отардың ішіне кіріп, оттап тұрған бір қойдың жауырын тұсына қолымды апарып, ұстап-ұстап көрсем, қотыр қой бірден белгілі ғой. Дымданып тұр екен. Сол бетті отардың бір шетінен еніп, екінші шетіне өтіп қойлардың арқаларын ұстап, көріп шықтым. Қойлар мен қолымды апарып ұстаған сайын жандары кіріп қасынып өліп барады. Ораманың сыртына шыққасын:

– Ғаке, осылардың мақтайтын түгі жоқ, шетіне қотыр, - дедім. Ғани марқұм болса:

– Өне, бұлардыкі осы, + деп, күйіп-пісіп, шыжбыж. Сосын шопанның өзінен:

– Мыналарыңнан қаншадан қозы алмақ ойың бар, - деп, сұрадым. Анау міз бақпастан:

– Жүзіне жүз алам, - деп, бөссін-ай кеп.

– Жақсы, сенімен жазда шопандар тойында кездесеміз, - деп кете бардық.

Сол жылы қыстың беті жаман болып, малға жайсыз тиіп, ауданның хатшысы Тохметов отарларды аралап, малдың халін көріп, төл алудан күдерін үзіп кетіпті. Дегенмен, өз есебім түзу. Қой ұрыққа қоңды түскен. Содан, не керек көктемгі мал төлдету де жетті. Деректірі бар, өзге басшылары бар, қыстақтардан мәліметті күнбе-күн алып, бәрін бақылап, қарап отыр. Сәуірдің орта шенінен асып барады. Менің отарым әлі қоздайтын емес. Қанша өзіме-өзім сенімдімін дегенмен ептеп көңілге алаң кіре бастаған. Ұзынқұлақтан ана отарда бәлен қоздады, мына отарда түген қозы қоздады деген мәліметті естіп жатырмын. Бір күні отарым жаппай қауырт қоздай бастады. Өрістен қозы тасумен болдық. Ал, менен бұрын қойлары төлдей бастаған шопандардың отарлары төлдеуді кілт тоқтатыпты. Менің отарым болса, енді төлдеуді бастап, оларды басып озып кеткен. Туған қозыларды қоржынға салып үлгермей әуре-сарсаңға түсіп жатқанда қарасак, төтеден даламен бізге қарай бір машина құстай ұшып ағып келеді. Тақай бере қарасак, ауылдық советтің председателі Бекмолдин түсе сала:

– Тохметов келді ме? - деп сұрасын.

Ж – Не айтып тұрсыз? Қайдағы Тохметов. Өзіміз туған қозыларды ауылға жеткізе алмай, танауымыздан шаншылып жатсақ, - дедім. Сөйтсе Ақтоғайдан Тохметов:

– Қызыларайға барам, - деп шығып, совхоз басына соқпай, қайда баратынын тір жанға жә-не айтпай, қыстақтарға бір-ақ тартса керек. Салып отырып, бірінші болып, Жөкірге жетіп заулап келген беті тоқтамай жайылып жүрген отардың тура қасынан өтеді ғой. Қойлар дүркірей тым-тырақай үркіп, киікше орғып ыта жөнеліпті. Бойдақ қой болмаса, олай үрке қоймайтыны белгілі. Тохметов машинасынан түсе салып:

– Әй, Оспанов, бері кел! Мен саған қыста айтып ем ғой, осы қойдың жартысы сол беті қысыр деп. Неге сен сол кезде жүз пайыз қашқан деп мені сендірдің? - деп, жерден алып, жерге салып, машинасына міне салып, келесі қыстаққа тартпай ма? Тохметовтің қай қыстаққа кеткенінен хабарсыз. Совхоз басшылары бөлініп-бөлініп, жанжаққа тұра-тұра шапса керек. Бекмолдиннің Тохметовты келді ме деп сұрауының төркіні сол көрінеді. Біз оны қайдан білеміз? Бәрі кейін белгілі болды емес пе? Совхоз басшыларына ұстатпай, қыстақтан қыстаққа өтіп төл алудың бет алысын көріп түңіліп:

– Елеусізовке бармаймын, - деп, ауданға бір-ақ тартыпты. Одан хабары мүлде жоқ Бекмолдин жайшылықта машинасына шыбын қондырмайтын, қоржынға сыймай ауылға жеткізу уайым болып тұрған қозыларды салып ала жөнелсін. Ондағысы

Тохметов осы жаққа келе жатыр деп ойлап, ауылдық советтің председателі өрістен қозы тасып жүр деген жақсы атақ алып қалғысы келгендегісі екен. Онысы бізге жақсы болды. Шаранасы жаланған қозыларды артып жіберіп, басы артық жұмыстан құтылып қалдық. Сол жолы бөлімшедегі бес-алты отардың тең жартысының қойлары қысыр боп, төл ала аламады. Менің отарым сол жылы жүзіне жүз үштен қозы беріп, бөлімшенің ең алды болдым. Совхоз бойынша қозыны тәуір алған үшінші бөлімшенің бір шопаны екеуміз. Ананы партком қолдайды. Парткомның құдасы. Аудан басшылығы:

– Елеусізов екеуіңжүзіне жүз төрттен айналдырыңдар, - деп, совхоздағыларға нұсқау беріпті. Завфермеміз Әділов Сәбет біздің бар шамамыз жүз үш екенін біліп, жүз үштен мәлімет береді. Ана үшінші бөлімшенің завфермесі бізге айтпай, екі қозы қосып жіберіпті.

– Бізді алдадыңдар, - деп Сәбет ашуланады оларға. Жазда аудан орталығында шопандар тойы өтті, барлық совхоздың шопандары жиналды. Райкомның алдында озат шопандарды атап мадақтап-марапаттап жатты. Аттары аталғандардың қатарында баяғы Жәмшінің шопанының есімі айтылмады. Жағдайын Жамшының парткомы Сағынтайдан естіп алғам, жүзіне тоқсан қозыға әзер ілігіпті. Сонда да көзіммен іздеп әлгіні тауып алып, қасына бардым.

– Әй, сабаз, жүзіне жүз аламың қайда? - деймін. Аты-жөнін ұмытып қалғаным. Әлгі батырым көңілсіз күмілжіп, теріс айнала берді...

Жетпіс екінші жылы компартияға мүшеліке өттім. Тоқсаныншы жылдары еткен еңбегімді, төккен терімді көрді ме, мені аудандық советке депутаттыққа сайлады. Бұл енді партиядан қуат кете бастаған тұс. Ол кезде балама дегенді білмейсің. Бір ушаскеден бір өзің түсесің. Аудандық советте депутат болып, біраз жұмыс жасадық. Бертінде заман ауысты, заң өзгерді. Нарық енді тірлігімізге. Шаруа қожалықтары құрыла бастады біртіндеп. Ап еткенде не істеп, не қоя-рымызды білмей, есіміз шықты. Ел біртіндеп қала жаққа көше бастады. Айналаңа бажайлап қарасаң, кім әлді, кімнің тірегі, таянышы бар, совхоздың дәулетін бауырларына басып, мүлік-мүкамал, техника атаулысын да солар алып, қарпып қалып жатыр. Қырық жыл қой соңында жүрген мен секілділерге еңбек өтіліне қарай там-тұмдап мал, санда бар, санатта жоқ техника тиген болды. Өз басым құдайға тәуба деймін. Өу басында үлесіңе деп үш жүз бастай қой малын берген. Кейін оның жүз елу басын, совхоздың ауданның түрлі мекемелеріне берешектері бар екен, соған бердім. Естуімше, менен өзгелері әлгі мекемелерге сайтан да бермепті. Маған да берме деп кеңес бергендер болған. Бірақ, мен «аш пәледен, қаш пәле» деп, беріп құтылғам.

Кісі ақысын жеп, байымай-ақ қойғаным! деп шешкем.

Техника дегеннен маған тигені төрт дөңгелектен жүрдай шөкесінен шөгіп жатқан, моторы екі болтпен ғана ілігіп тұрған, аты бар да, заты жоқ ГАЗ-53 пен сонау мен алғаш мал бағуға шыққан

жылдары келген бір дөгелегі жоқ МТЗ тракторы. Тап сондай халдегі тіркеме. Оның өзі бір жағы техника бердік деген абырой алу үшін, екінші жағы жаңа техникалардың жүру мерзімі өткен деп құжат жасап, өздеріне қалдырып, оның орнына ескі-құсқы техникаларды бізге тығып құтылудың амал-әрекеті екен ғой. Оның бәрін кейін білдік қой. Ол уақытта қайдан білейік, «е, бізді жарылқап жатыр екен» деп түсіндік қой. Қанқасы қалған елу үштің өзін ел тонап, талан-таражға салып әкетіп жатыр, әрең дегенде елге:

– Ау, ағайын! Мынау менің меншігіме тиген машине, - деп, тонауды тоқтатқан болғам. Ал, басшылар бүкіл кәдеге асар техникалар мен совхоздың қоймасындағы сайман атаулысына дейін, өздері пайдаланып кетті. Үлесіме техника тиюін тиді-ау. Тек соны қыстаққа жеткізу қиынға түсті. Біреуден дөңгелек, біреуден бөл-шек-сайман алып, әупірімдеп жеткізіп алдық.

Алғаш шаруа қожалығын құрып шыққан жылы көрмегенді көрдік. Қыстақта қыстан қалған бір мая шөп бартын. Орақ бар, тырма жоқ. Әлгі маяны арқаланып, шөп шабуды аса құнттай қоймағанбыз. Құдай ұрғанда, маямыз өртеніп кетсін. Қырсық қылғандай, сол жылы шөптің шығымы да нашар болмасы бар ма. Қамыс-қоға шауып алайық десек, оны жинайтын тырмасы түскір жоқ. Әй, бейнетті көрдік-ақ қой.

Шүкір, қазір халіміз жаман емес. Алты жүз шамасында ұсақ қой-ешкі, екі үйірге таман жылқы малы бар. Сексенге тарта ірі қара малы бар еді.

Былтырдан бері сатып азайттық. Техника атаулысын сақадай сай етіп, жаңартып алғанбыз. Елу үшіміз, тракторымыз жүріп тұр. Жаңадан бір газель, бір нива сатып алдық. А, айтқандайын және бір трактор сатып алғанбыз. Екі трактор, дәнекерлеу аппараты, шалғы-орақ, тырма, тіркеме шаруаға не қажет - соның бәрі түгел. Негізнен шаруашылықпен өзіміз айналысамыз. Бір жалдамалы жұмысшы ұстаймыз. Науқандық уақытта болмаса, аса сырттың көмегіне ділгер емеспіз. Бәріне әлгі ұлым Нұртай ие. Шаруаға тыңғылықты, ісіне мығым, жастайынан еңбекпен пісіп жетілген, шаруашылықты ойлап, аса алаңдап уайым жемеймін. Бас-көз болып отырғанымыз болмаса, ендігі малдың да, жанның да егесі сол Нұртайымыз ғой.

Сонау сегіз-тоғыз жасымнан еңбекке араласып, өгіздің басын жетектеп, ораққа отырып дені дұрыс бала болып көрмеппіз. Колхоздың, совхоздың жұмысына арласып, аянбай ертеңгі жарқын болашақ үшін деп тер төгіппіз. Бізге солай деді. Біз сендік ертеңімізге. Ақыры немен тынғанын және көрдік. Бір қыстақтан табан аудармай отыз жылға жуық мал бағыппын. Соның жиырма жылдан астамында жүздік көтеріппін. Орташа есеппен, 750 қозыдан жыл сайын 750 қозы алғанда, отыз жылда 21 мың бас, әр бас төлдің күздегі салмағын орташа есеппен, 30 келі деп есептегенде шамамен 630 тонна ет, жыл сайын әр бастан 3 келі жүн алдым деп есептегенде 61 тонна жүн өнімін мемлекетке беріппін. Егер де, осыларды ақшаға шақсак, ана әмериканың 2 миллион долларына пара-пар

қаржыны құрайды екен. Бұл еңбек пе? Еңбек. Осы мен секілді қаншама малшы болды ауданымызда. Мына мектептер, аурухана, мәдениет ошақтары осы қарапайым малшылардың тамшылап ақ-қан маңдай терлерінің жемісі емес пе. Соны бүгінде естеріңе алып, ескеріп жатқан кім бар?

Ата-бабаларымыз мыс пен темір, мұнай мен газ өндірмей-ақ, «Арпа-бидай ас екен, алтын-күміс тас екендігін» ерте түсініп, төрт түлік малдың өнімін өзегіне арқау етіп, ғасырлар бойы тір-шілік кешті. Әлі де адамзат баласы осы ауыл шаруашылық өнімдерін тұтынып, күн көріп келеді. Олай болса, ата кәсібіміздің ғұмыры ұзақ. Дүниенің барлық кен байлығы сарқылып бітсе де, төрт түлік түгелімен түбегейлі құрып кетпейтіні анық. Демек, бұдан шығатын қорытынды елімізде ата кәсібімізді өркендету қажет. Ауылдарда тұратын шаруа қожалықтарына қолдау көрсетіп, малшының еңбегін бағалай білу керек. Саналы ғұмырымды мал соңында өткізіп, өмірдің қилы-қилы кезеңін бастан кештім. Кісінің ала жібін аттап, өзгенің сыбағасына сұ-ғанақтық жасамаппын. Кіндігімнен тараған балаларымды да адалдыққа, адамгершілікке, еңбектенуге негіздеп, мейлінше дұрыс тәрбие бердім деп ойлаймын. Кеңес үкіметі тұсында отыз жылға жуық, одан бертінде еліміз тәуелсіздік алған жиырма жылдың жүзінде малдан қол үзбей еңбек еттім. Әлі де тұғырдан тайып, қайратымыз қайтып, қаусай қойған жоқпыз. Бала-шағаға баскөз болып жүрген жайымыз бар. Соған шүкір, соған тәубешілік етеміз.

Менің өмірбаяндық жазбамды оқып отырып, кейінгі ұрпақ «кеңестік қоғам көлеңкелі кезеңнен құрылған» екен-ау деген ұғымда қалуы мүмкін. Бұл - өте қате түсінік. Кеңес үкіметінің кемшіліктерімен қоса көптеген жарқын жақтары да баршылық. Айталық, ол қоғамда қарапайым еңбек адамдарына деген көзқарас түзу еді. Кез келген малшының баласы қалаған оқуына түсу үшін арнайы жеңілдіктерге ие болатын. Қарапайым малшылар мен жұмысшылар қалаған курорты мен санаториларына жолдама ала алатын. Еліміздің көрікті жерлерін аралап, шет елдерге де саяхатқа шығатын. Өсіресе, жетпіс-інші жылдардан соң халықтың күйі күрт оңалып, тұрмысы жақсара түскен. Келесі тарауда мал баға жүріп, Мәскеу қаласына барып қайтқан сапарым барысын тілге тиек етпекпін.

**Усталын
Қурманбек
Әлімбек**

Отандық борышқа ада-дық-1959

**Немере ағайындар: Абылайхан,
Ашқоқалді және Метай**

**Еңбек озақтары: Аманбек Әріпбаев, Қобетай
Әнуаровтармен бірге.**

**Апайым
Магира**

Ағем Ескелді

Шопан саяси біріг уезінің
Басшысы Қызылбаев

**Төл
құдасым
Берік
Ерубаяев**

Шопандар слеті--1984 жыл

Қазақстанның Бірінші Президенті

Әскердегі досым Мир

Шаңырақ көтерген 1967 жыл

Немере ағай Асқар Сейдахметұлының үйінде. Ортада бауырым Қалданың Ғілеуланов.

*Отлу Курганыңызга -40 жыл
.Тағыл той.*

*Қудалар "Тағыл тойда"
басқосқанда.*

Балаларым Нұртай мен Гүлнар

Менің ағаларым: Ақботақылы Демір,
Сәриұлы Рахымжан (солдан), Рахымжанұлы
Абди (ортан).

Билекемізге қол жеткізіп
алған балалар аяқталып
көптеген

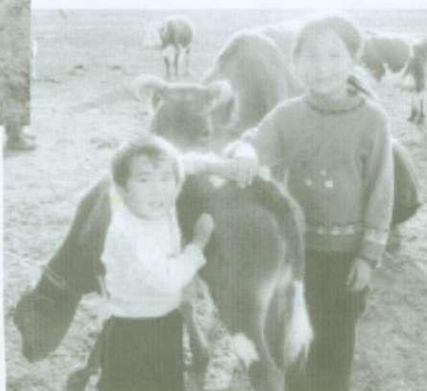

Билекемізге қол
жеткізіп, қолы жұмысты
жасап жүрміз.

Дружина і діти в селі Корбуля, літній табір 2004 року.

МӘСКЕУ САПАРЫ

Москва! Москва сөзі кеңестік тәрбиеде өскен біздің буынның қай-қайсының болмасын жүрегіне жақын, жанына ыстық. Малшы болсын, егінші болсын, жәй жұмысшы болсын радиосын қосып қалса, «Сөйлеп тұрған Москва» деген сөзді естіп елең ете түсетін. Москва уақытымен сағаттарын түзейтін. Москваға бару, кремль мен күн көсем жатқан мавзолейді көру әрбірінің асыл арманы болатын. Сол Москваға бару бақыты өзіме бұйырғаны үшін әлі күнге шейін тағдырыма разымын...

1980 жылы отанымыздың астанасы Москва қаласында олимпиада ойындары өтті. Барша Кеңес Одағының назары Мәскеуде өткен олимпиадада болды. Қазақ халқының батыр ұлы Жақсылық Үшкепіров сол олимпиадада тұңғыш біздің ұлттан мойнына алтын медаль тақты. Қырандай қағілез қазақтың баласы Серік Қонақбаев бокстан екінші орынды жеңіп алып, күміс медалды иеленді.

Тап сол қуанышты жылы біздің ауданнан отыз адам он күнге Мәскеуге баратын болды. Солардың қатарына мен де іліктім. Москваны бұрында әскерден оралып келе жатып көргенмін. Әуелде

басшылар: – Қыс ішінде малға ие болатын адам жоқ, - деп мені жібергілері келмеді. Кім білсін, бәлкім менің орныма өздерінің бармақ ойлары болған шығар. Мәскеуді бұрын көрсем де жол-жөнекей көрген бір басқа да, туристік сапармен барып аралау екі басқа емес пе?! Бұрын да бір екі рет астанаға барудың сәті кеп тұрған жерімнен қалып қойғаным бар.

– Барам, - деп, қасарысып отырып алдым. Көмекшім өзімнің жиенім еді. Соған:

– Малға, қарағым, мен келгенше өзің ие боласың, айналайын, - деп едім. Өлгі неме:

– Жоқ, мен қой бақпаймын, - десін.

– Бақпасаң, қой, - деп, зоотехниктің мәшинесіне міндім де, кетіп отырдым. Өр совхоздан Мәскеуге баратын адамдар аудан басына жиналды. Дені малшылар. Қызыларайдан менен өзге Тұрысбеков Жанатай мен Айдархан бар. Жанатай завферма. Өзі маған күйеу бала болып келетін. Қараталдан қазіргі аудандық статистика бөліміндегі Зейнолла Құдашбаев, Әубәкіров Сапар бәріміз бірге бардық. Кеншоқының бас бұғалтірі әйелімен, мына СЭС-тің бастығы Шарбеков Ерғалының завферме атасы Даданбаев, Жәмшіден Кәртай деген жігіт және толып жатқан кісілер болды арамызда. Көбісін ұмытып қалыппын. Жол басшымыз Садықов Үмбетбек деген Кеншоқының рабочкомы. Москваға Қарағаныдан сәмәлетпен түннің ортасында ұштық. Москваға келсек, аэропортта автобуспен бізді тосып тұр. Келетінтіміз жайлы хабарлап қойған болуы керек. Жол қапшықтарымыз бен

сөмкелерімізді зырылдаған лентамен қоя берді. Тексеретін жерден өтісімен, әркім өз затын өзі алып кетіп жатыр.

Бізді сол Москваның маңындағы бір санаторий-ға орналастырды. Жатын орын, тамақ, күндіз қаланы аралататын арнайы автобусы тегін. Қайда барам, қайда қоям дейсің, сөзіңді екі етпей алып барып, алып келеді. Оружейный палата, ВДНХ-ның біраз жерлерін, метроға түсіп, кремльді көріп, мавзолейді тамашаладық. ГУМ-ды, ЦУМ-ді араладық. Сапарластарымның көбі мынадай үлкен қаланы бірінші көруі. Ауылдың қазағы белгілі ғой. Дабыр-дұбыр. Метроға түсетін лентаға өтерде тиын саласын. Біздің ішіміздегі бір адам тиын төлеу керектігін білмеді ме? Өтем дегенде әлгіні қысып қалсын. Өлгінің зәресі ұшып кетті. Біз ішек-сілеміз қатып, анаған:

- Әй, тиын сал, - деп жатырмыз. Метродағы электричканы, жасыратыны жоқ, көбіміз сол жолы алғаш рет көрдік. Өзі өте қатты жүретін неме екен. Бір жағы өте қолайлы. Қалаған жеріңе қолма-қол жеткізіп салады.

Арамызда Жәмшінің бір келіншегі болды. Өзінің аяғы ауыр. Біз опыр-топыр әне жерде де, мына жерде де суретке түсіп жатсақ, әлгі келіншек ешкіммен суретке түспейді. Қала аралағанда әр күні әр совхоздың адамдарына еріп шығады. Бір күні Жанатай екеуімізге ерді. Бізде зәре жоқ. Аяғы ауыр бір жерде құлап қала ма? Толғақ қысып лаңдата ма? Кім білген. Қалжыңдап:

- Әй, өзің босанып қалып, пәле болып жүрме? -

дейміз. Келіншек сапайды:

– Қорықпаңдар, жігіттер, сендерге еш зияным тимейді, - деп қояды. Өзі сондай пысық ширақ. Орсышаға ағып тұр. Өлгі ГУМ, ЦУМ-дарды аралап, сауда жасағанда жаңағы келіншекті алға салып қоямыз. Сөйтіп жүргенде, Еңбектің бір жігітімен біздің қызыларайлық Айдарханнан адасып, жоғалтып алдық. Ол екеуі өздері ылғи бірге жүретін. Кешкілік бәріміз:

– «Жақсыны көрмек үшін» съездер сарайына концертке барайық, - деп шештік.

Кешке салым елдің жұмыстан үйлеріне қайта-тын уақыты. Көшеде сеңдей соғылысқан ығы-жығы адам. Солардың арсынан сапырылысып сыналай өтіп, съездер сарайын кірдік. Съездер сарайының іші керемет: ақ мәрмәр, сары алтын бояу. Қабырғасының өрнегі, төбесінің бедері ғажап. Үлкендігінде шек жоқ. Бұл ара талай ұлы адамдар мінберге көтеріліп, талай мемлекетік үлкен мәселелер шешілген атақты жер ғой. Алты мың адамға арналыпты. Екінші қабатында кәдімгідей фонтан және тірі ағаштар өсіп, бұлбұл құс сайрап тұр. Тамаша! Концерт басталғанша ішін армансыз араладық. Билет бойынша орын-орнымызға жайғастық. Өр орындықтың алдында құлаққа киетін наушник. Құдай-ау, мына алты мың адамның бір мезетте сыртқа шығуы қияметтің қайымы шығар деп ойлағанбыз. Жоқ, жағалай тұс-тұста қаптаған есік. Жұрттың антракт кезінде қалай тысқа шығып кеткенін аңғармай да қалдық. Сосын тағы да:

– Жігіттер, съездер сарайын көрдік. Енді Остан-

киноға барайық, - дестік. Москваны аралататын арнайы жолбасшымыз бар-тын. Сол:

– Оған алдын ала екі-үш күн бұрын билет алып қоймасаңыздар, кіре алмайсыңдар, - деді. Билеті тоғыз сом көрінеді. Тоғыз сом деген ол уақытпен өлшегенде әжептәуір ақша. Не болса да Останкиноға билет алдық. Ақшасын қимағандар қалды. Бардық. Лифтімен үстіне көтерілдік. Құлағымыз қағыс естімесе биіктігі бес жүз алпыс метрге жуық деді-ау деймін. Жоғарыдан қарағанда, Москва кәдімгі құмырсқаның илеуі секілді. Қаптаған адам, қаптаған көлік. Алтын зал аталатын бөлігі бар екен, соған ендік. Өлгі зал біз кірген бетте айнала жөнелді. Неше қилы қымбат коньяктар мен шараптар самсап тұр. Осы Зейнолла, Сапар, Жанатай бәріміз:

– Өй, мына жерден бос шығамыз ба? Ең болмаса, аз-аздан мына коньягінен ішейік, - деп, жүз грамнан коньяк алып іштік. Останкинода екі сағат болдық.

Оружейный палата дегенге бардық. Онда сонау ерте уақыттан бастап, қазіргі заманның барлық соғыс қарулары қойылыпты. Садақ, қылыш, мылтық пен зеңбірік, танкіге дейін, қаздай тізіліп тұр. Өр кезеңнің әскери киімдеріне дейін қойылған. Тіптен қайсы бірінде сол киімді киген адамдардың есімдеріне дейін жазыпты. Бірақ, ішінде бір қазақтың аты-жөні жоқ. Экскурсоводтан:

– Неге қазақтардың аттары жоқ, - деп, сұрасақ:

– Білмеймін, оны шешетін біз емес. Біздің

міндетіміз тек аралатып, қажетті мәлімет беру, - деп, жалтарады. Автобустың шопырына айтқан жерімізге екі етпей, апарып тұрсын деп, ептеп тиын-тебен беріп қойғанбыз. Өлгі байғұс ерте ме, кеш пе, сөзімізді екі етпей лыпып тұрады.

Жасыратыны жоқ, Москваның көше тәртібі аса ұнамады. Өне жерде де, мына жерде де мас боп жатқан адам. Кейбірі:

– Қай жақтан келдіңдер? - деп, сұрап жатады. Біз:

– Қазақстаннан, - деп жауап береміз. Өлгі мақұлықтар:

- Ол қай жақ? - деп, сонда Қазақстанды білмейді. Оған біз:

– Ей, есуас, нанды қайдан жеп отырсың? - деп, күйіп-пісіп, ыза боламыз. Сонда өлгі немелер сол кезде қазақтың кім екенін білмейді екен ғой...

ЦУМ-ды аралаған бір екі жігіт:

– Екі армянға жолықтық. Ондатр малақай тауып беретін болды. Ертең осы араға келіңдер деді. Барасыңдар ма? - деді бізге. Ол кезде ондатр малақай деген қасқалдақтың қанындай қат. Таптырмайды. Мұны ести салысымен Жанатай тұрып:

– Ойбай, Мәке, барып келейік, - деп еді. Мен:

– Әй, Жанатай, менің соған зауқым соқпай тұр. Одан да ВДНХ-ға барғанды жөн көріп тұрмын. Өзіңе неше малақай алсаң, маған да сонша малақай ала сал. Ақшасын кейін аларсың, - деп, ВДНХ-ға кеттім. Халық шаруашылығының жетістіктері көрмесін әбден асықпай аралап, тамашалап, жатын орынға оралдық. Бағанағы ЦУМ-ға кеткендер

әлі келмепті. Олай күттік, бұлай күттік ұшты-күйлі жоқ. Мыналарға бірдеңе болған екен деп зәре-құтымыз қалмады. Таңертең кеткен, уақыт түнгі он бірлерден асып кеткен. Мен тыпыршып барам. Ойлайтыным Жанатайлар ғой. Ауылға не деп барам. Ой, он бір жарымның кезінде сықырлап, жетті-ау, әйтеуір. Келе тіс жармастан төсектеріне шалқаларынан сұлады. Ішіміз бір бәлеге ұрындандарын сезіп, малақай туралы сұрап, жақ ашқан жоқпыз. Ертеңіне өздері:

– Әй, ана екі қуға сеніп алданып қалғанымызды көрдің бе, - дегеннен-ақ, ар жағы белгілі болды. Сөйтсе армяндар:

– Жүріңдер, малақай ана жерде, - деп, бір бөлмеге кіргізіп алыпты. Кілең білектері, омыраулары жүн-жүн, өңдері суық армяндар:

– Ал, жігіттер, өлгілерің келмесе қалталарыңдағы ақшаларыңды шығарыңдар, - деп, пышақтарын алқымға тірепті. Өлгілердің ақшаларымен қоса құжаттарын да сыпырып алады. Қайта Жанатай ақшаларының негізгі бөлігін етігінің ішіне тығып жүретін. Қалтасына тек малақай алатын ақшасын ғана салыпты. Содан, өлгілерді қашан қас қарайып, ел аяғы басылғанша әлгі жерде қамап ұстапты. Ондағы ойлары шыға салып, милицияға жүгірмесін дегендері шығар. Абырой болып, оларға ермей ВДНХ-ға кетіп қалғаным дұрыс болды. Өйтпесе, аналар сияқты мен де құр босқа ұшынып, басым пәлеге қалады екен. Жанатай:

– Әй, Меке, білгендей бізге ермепсің. Ермегенің де жөн болды, - деп жатыр.

Тура елге қайтамыз деген күні Москвада ақ жауын төгіп берсін. Қыстың айы. Айнала жалтыраған көк айна, көк мұз. Самолет ұшпайды деген. Домодедовада жүрміз, іші-сыртын аралап, сендей соғылысып. Сағат үштердің кезінде о ғып, бұ ғып, сәмәлетіміз ұшты-ау. Ол кезде қазіргідей емес. Жезқазғанға қараймыз. Сәмәлетіміз Қарағандыға келіп қонды. Қонақ үйлерде орын жоқ. Сапар депутаттық куәлігін көрсетіп, орын сұрайды. Олар басқа бір облыстың қайдағы бір аудандық советінің детутатын қайтсің. «Ішкеннің ішінде арпа бар» Сапар:

– Әй, мен депутатпын. Мен бәленінші бөлмеде жатуым керек, - деп, өңмендеп қоймайды. Қызулық қой баяғы. Қажақтап:

– Сапар, маған да бір орын ала сал, - деймін әлгіге. Бермейтінін біліп отырмыз. Қайта өзімізді милиция алып кете жаздап, әупірімдеп әрең қалдық.

Әне, сөйтіп, малдың арқасында екiнiң бiрi, егiздiң сыңарының жолы түсе бермейтiн Мәскеуге де барып қайтқанбыз. Он күн жүргенде Москвада небiр қызықты, небiр кереметтi көрдiк. Түрлi күлкiлi жайларға тап болдық. Әлбетте оның бәрiн тiзе берсек, әңгiмемiз әлденеше кiтапқа азық болатын шығар...

ТОСЫН ЖАЙЛАР, ОҚЫС ОҚИҒАЛАР

Өмір болғасын, әркімнің басына адам сенгісіз тосын жайлардың ұшырасуы заңды құбылыс. Мал бағып жүрген жылдары біздің отбасымыздан да небір оқыс оқиға, қызықты жайлар өтті. Соның бірі былай:

Көбіне-көп мен түзде мал соңында жүрем. Ауылға бала-шағаға қарайтын бәйбішем. Тегінде шопан әйелдерінен батыр жұрт жоқ. Айдала, жапан түз, жалғыз үй отыра береді ғой шіркіндер. Бір жолы әйелім ұзап кеткен бұзауларды қайырып қайтпақ болып төстегі баламды арқалай салып, тұра жүгіреді ғой. Төстегі бала болғанмен, қанша дегенмен тірі жан иесі, азды-көпті салмағы бар. Бәйбішем арқалаған баланы ауырсынып, ши түбіне тастай салып, ұзап бара жатқан бұзаулардың соңынан тартады. Шиден шамалы ұзағанда, қылтың етіп қырдан қасқыр шыға келеді. Алдыда бұзаулар, артта ши түбінде бала. Қасқырды көрген бәйбішемнің аяқ-қолы дірілдеп, тұрған жерінде сілейеді де қалады. Айғайлайын десе, үні шықпайды. Аждаһаға арбалған торғайдай дәрменсіз бір күй кешеді. Кенет санасында «бала» деген ой жылт

етіп сәтте қорқыныш-үрейді ұмытып қасқырға қолын ербеңдедіп «кет-кет» деп тұра тап беріп, айбат көрсетеді. Ашқұрсақ жүретін қыстың айы емес. Қанша дегенмен, қасқырлардың тышқаншылап тоғайып қалған кезі. Есі шыға айғайға басқан адамнан сескеніп, жайына кетіпті...

Енді бірде мынадай күлкілі жай болды. Кем-пірім аудандық кеңестің депутаты. Кеңестің кезекті бір жиынына кеткен, қолында төс еметін бала. Баланы жиылысқа алып кіре алмайтын болғасын, исполкомның шопырына қалдырады. Ол оны үйіне апарды. Әке-шешелері «Әй, мына балаң не?» деп аңтаң болысады. Шопыр да қулыққа басып «Тауып алдым» дейтін көрінеді. Содан не керек, жиын бітіп, бәйбішем әктептерімен уласып-шуласып, ауылға қайтпай ма? Жолдағы адам қашанғы зарлай берсін. Өңгіменің де шегі бар. Үнсіздік орнап, әркім өз ойымен отырғанда, кемпір «Ойбай, бала қайдаға» баспай ма. Содан, қайыра кері Ақтоғайға оралып, баласын алады. Кейін сол неміс отбасымен жақсы сыйласып, араласып кеткенбіз...

Тағы да сол аудандық кеңестің отырысына келіп, бәйбішем көлікпен тасып жатқан судың ортасында қалып қойып, зәрелері ұшқандары бар. Иә, айта берсек шопан өмірінде кезігетін небір қилы қызықты жайлар толып жатыр. Мақсатым оларды баян ету емес. Өшейін, сөздің реті келіп тұрғасын айтып жатқаным ғой...

ЖАҚСЫМЕН ЖҮРДІМ ЖАНАСЫП...

Адам өмірінде жақсы да, жаман да кезіге береді. Өмірдің өзі қарама-қайшылықтан құралады деп жатпай ма? Олай болса, менің саналы ғұмырымның соқтықпалы-соқпақсыз сүрлеуінде жақсымен де, жаманмен де жолымыз түйісіп, дәм-тұзымыз жарасуы заңды құбылыс деп санаймын.

Ғұмырбаяндық бұл кітабымда жамандық жасаған жандарды ғайбаттап, жазғырудан аулақпын. Пәле-жала, жамандық атаулысы өзімен кетсін. Туабітті болмысымда жоқ әдетті жер ортадан асқан уақытта шығарсам, елден-жұрттан ұят-ты.

Жоқшылықтың не екендігінің, тоқшылықтың не екендігінің парқын біліп өскен біздің буын жаратылысынан кең. Барды бойға құт санап, қанағат тұтып, жоққа қайғырып қамықпайды. Қазір ғой елдің пиғылының өзгергені.

Әрине, көпшілік болғасын арасында бірлі-жарым алақұйын адамдар кездесе береді. Дегенмен, біздің кезіміздегі жұрттың дені кеңқолтық, айлақулықтан ада таза болатын. Тағдыр жолы мені талай жақсы, жайсаң жандармен тоғыстырды, Солармен өмірдің ащылы-тұщылы дәм-тұзын

бөлісуді жазды.

Өлгіде айтқанымдай, мен алғаш қолыма Шопан ата таяғын ұстаған кезімде қылшылдаған кезім болатын. Орда бұзар отыздамын. «Қара сиыр» қыстағына қыс ішінде көшіп барған кезімізді өзге біреулер көрсе, төбелеріне қос қолын қойып, безіп кетер еді. Өз-өзіме деген сенімділік, еңбек етуге деген құлшыныс сол қиындықтарды жеңіп шықты. Сол малдың арқасында абыройға бөлендік. Мерей-мәртебебіміз өсті.

Малшылық өмірімде кезіктірген жақсы жандардың бірі - ферма меңгеушісі Нілтай Мәжіманов пен ферме зоотехнигі Төлеу Өзімбаев. Екеуі де мал шаруашылығын жіті меңгерген, істің ыдығын, шаруаның ыңғайын білетін іскер азаматтар.

Өз алдыма жеке табын алып, бақташы болған шағымда меншігімде екі тайынша, үш ешкім болды. Сол сәтте жер бетінде менен бай, менен дәулетті адам жоқ секілді көрінетін.

Жұрт осыны бақыт деп жатады. Жалпы, осы бақыт дегеміз не өзі десең, әркім әрнені айтып жатады.

Менің азды-көпті өмір көріп, түсінгенім, адам бақытты болу үшін аса көп нәрсенің қажеті жоқ тәрізді. Бәрі адамның ниетіне байланысты ма деймін. Сол алғаш өз алдыма үй болып, алғаш алдыма өзіме тән меншік мал пайда болған сол бір шақта расымды айтсам, дүниеде менен асқан бақытты адам жоқ сеілді еді. Қазіргі күніме де өкпем жоқ. Құдай берген бақ-дәулет өз басымнан жетіп артылады. Әй, дегенмен, сонау бір кезгі

қоңыр төбел жұпыны тірлік кешкен күндерім өмірдегі ең бір бақытты кезеңім сияқты.

Алпысыншы жылдардың аяғы жетпісінші жылдардың басына қарай ел тұрмысы түзеліп, жағдай жақсара бастады. Ел малданды. Міне осы тұста не бір голощекиншіл белсендісімақтар шығып, шаш ал десе, бас алатын әдетіне басып, халыққа тізе батырып, қиянат-қысастық көрсетіп еді. Бірді айтып, бірге кетті демеңіздер. Сөздің реті келгесін тілге еркі берген түрім ғой.

Иә, өмір мені талай жақсы-жайсаңмен жанастырды дедім. Олардың қатарында басшысы да бар, қосшысы да бар. Басшылардың денін әңгіме барысында әлденеше айтқан секілдімін. Сонда да болса, солардың ішінде Қызыларайды басқарған Иманғазы Әмірбеков, Рымбек Жүнісов, Орал Шахуов, Серікбай Қасымов, Кәрібек Баймұқанов, партия жетекшілері Қазкен Тойымбеков, Мұхамедия Шардарбеков, Сүндет Әбеуов, бас дәрігер Совет Әділов, Қордабай Шағыров, Марат Түсенов, бас зоттехник Нілтай Мәжіманов сынды ер-азаматардың есімдерін ілтипатпен атар едім.

Және бір есіме түсіріп, аттарын айрықша атағым келетін жандар сонау мектеп жанынан кіші ферма ашып, еңбек етіп абыройға бірге бөленген Амантай Тохметов, Жеткін Шібиев, Мәкен Қасқанова, Сәду Ықыласбековтер.

Және бір менің бүгінгі жетістіктеріме ортақ жандар менің азамат болып қалыптасуыма, өмірде өз орынымды табуыма ықпал еткен аяулы ұстаздарым Әбдіразақов Сейітқазы, Құрманбеков Өзімбек, С-

мағұлова Бизада, Мекеев Қалиақпар, Мекеева Төкен, Төлеутаева Майраш, Ысқақов Мақай, Рахымжанова Зүбайра, Жақатаев Айыпқан, Ақеділов Қасжан, Ақеділов Қалқамандардың есімдерін зор құрметпен еске алғым келеді.

Ал, жаз жайлау, қыс қыстауды қоңсы қонып, қызық-қуанышымыз бен дәм-тұзымызды бөле жеп, тонның ішкі бауындай болып, біте қайнасып, тумаса да туғандай болып кеткен малшы жолдас-жора, құрбы-құрдас замандастарым Кенебай-Зура Қасымжанов, Жолдыбай-Рәзия Оспанов, Әбілғазы-Пәнұза Әбдікәрімов, Тұмарбай-Үміт Үйсінбаев, Рамазан-Самал Жақышев, Қабду-Жеміс Сыздықов, Серік-Зәтай Ерубаевтарды қалай ғана ұмытайын.

Келесі есімін басқалардан бөле-жара жеке атауға лайықты жан бала досым, бел құрдасым Берік Ерубаев пен Кәрігүл Әзіханов. Біздің құрдастық қалжың қағысымыз балаларымзға дейін көшіп, мысығымыз бен күшігімізді атымызбен атауға баратын. Өзіл жарастығы сөйтіп, көңіл жарастығына жалғасып кете барушы еді.

Өмір болғасын кей-кейде көңілге кірбің түсіп құлазитын, кей-кейде көңілдің асып-тасып шаттыққа бөленіп жататын тұстары кезігеді. Қамыққан сәтте өмірден түңілмей, қуанышты сәттерімізге мастанып-масаттанбай, қоңыр төбел күй кештік. Дегенмен, қанша өзіңді-өзің сабырға шақырып өткен іске өкінбеуге тырыссаң да кейбір басшылықта болған әпербақан жандардың аяқтан шалып, етектен тартқан қылықтары еріксіз

ойыңа орала береді екен. Атын атап, түсін түсте-сем де, шындықты айтқаным үшін маған ешкім кінә тақпас. Бірақ, солай екен деп өткеннің өкпенішін қазбалап, сөнген шаланы бықсытып жатсам, менің олардан қай жерім артық деп, өзіме-өзім басалқы айтып тежеліп отырмын. Көп болса, екiнiң бiрi, егiздiң сыңары омырауына қадап жатқан орденнен қағылған шығармын. Не болмаса, бәз бiреулер секiлдi биiк атақ, биiк мансаптан шектелген болармын. Одан менiң мәртебем төмендеп, абыройым ортайып қалмағаны анық. Құдайға шүкiр, шопан ата таяғы құт-берекеме айналып, өзіме жеткiлiктi бедел мен абыройға қолым жеттi. Қатарымнан қалдым демеймiн. Тұстастарымнан оздым демеймiн. Мал баққан қырық жылға жуық уақыт аралығында өмiрден бiр басыма жетерлiк бақты да, бақытты да таптым деп санаймын.

Әй, сонда да сонау бiр жылдары селолық кенестi басқарған бiр жанның қыр соңымнан қалмай көсегемдi көгертпеуге тырысқан қиянаты әлi күнге «О, Құдай Тағала, мен сонша оған не жаздым?!» деп ойымнан кетпей жүр. Жә құрып кетсiншi. Ой-өресiнiң жеткенi, өмiрден көрiп бiлгенi бiреудi мұқату, бiреуге ор қазу болса не шара? Жасаған қараулық iстерi үшiн ар алдында да, Алла алдында да жауабын өзі берер. Өттi-кеттi. Ендi өкiнгенмен өткендi керi қайырып, бүлiнгендi бәрiбiр қалпына келтiре алмайсың.

Ал жоғарыда аттары аталған малшылармен өткен дәурен өмiрiмнiң ең мәндi де мағыналы кезеңдерi болғанын үлкен ләззатқа бөленiп, еске

алып отырам. Жалын атқан жастық кезеңге жетер дүниеде не бар дейсің! Өлгі Жолдыбай, Тұмарбай, Серік, Кенебай, Өбілғазы, Рамазандардың отбастары талай төрімізде аунап, өмірге келген әрбір сәбиіміздің қуанышына ортақтасса, керісінше, біздің жанұямыз да олардың әрбір қызығынан қалып көрген емеспіз. Жаз шыға, әйда, қыстан сақтап шыққан сүрімізбен бөлісіп, жаңа жетілген марқамызды сойысып, ала жаздай ақар-шақар жайлауды думанға бөлейтінбіз. Қыс айларында да сол бір-бірімізге омыртқа, сыбаға берісіп ауылымыздың арасын қара жолға айналдыратынбыз. Ой-хой, несін айтасың, бұрынғылар айтпақшы: «О, да болса бір дәурен» еді-ау.

Қазір солардың бәрі мен секілді шал. Зейнеткерлік демалысқа шыққан. Бірі әлі сол ауылдан ұзап шыға алмай, шаруашылық деп қарайлап жүрсе, бірі бұл күнде шаһар тірлігіне бейім-деліп, қалалық болып алған.

Нілтай досым әлі тың. Ауылда. Бәйбішесі екеуі балаларының бәрін оқытты. Бәрі жоғары білімді. Өмірден өз өрістерін тапқан. Бай-бақуатты әулетке айналған.

Жеткін - шаруа қожалық иесі. Оның да бауырынан өрген ұрпағы өнген-өскен. Сәду Балқашта тұрып жатыр. Қабыхан Қызыларайда. Қысқасы, бәрінің хал-жағдайлары жаман емес, шүкір Алланың берген рызық-несібесін теріп жеп, жүріп жатқан жайлары бар. Бастары аман, бауырлары бүтін. Жетпістің желкесіне жеткен замандастарым мен маған одан артық не керек? Тәңір тек қана

қызық-қуанышты көріп бір-бірімізді іздеп, сағынып, қауышуға жазсын дейміз. Жақсымен жүрдім жанасып дегендегі айтпағым осы жора-жолдастарым мен өзіме шарапаты, жақсылығы тиген ағаларым мен азаматтарды айтқым келіп еді. Бүгін ойлағанды ертең ұмытатын қарттыққа қадам бастық, аталмай қалған, айтылмай қалған жандар болса, мені сөге жамандамас деп ойлаймын...

Бұл тарауды түйіндеу барысында өмірдің еңісінен өріне өткенде тағдыр табыстырған бір жан туралы бір ауыз сөз айтпай қала алмадым. Ол халқымыздың мақтанышы, көрнекті тұлғасы, суретші, қазақтың қолөнер шебері Қалқаман Төлеухан.

Қалқаман екеуіміздің түбіміз арғы бабаларымыздан тоғысатын жақын туыс боламыз. Екеуіміз де кешегі осы өңірге есімі мәлім Сүттібай би шыққан әулеттенбіз. Ол тікелей Сүттекеңнің ұрпағы болса, мен сол Сүттекеңнің жақын інісі Төлеген батырдан тараймын.

Қалқаман екеуімізді тағдыр егде тартып ең-кейген шағымызда табыстырды. Біздің бір-бірімізден алыстап, жат боп кетуімізге уақыт себепші болды. Оған сол уақыттың ұстанған көзқарасы мен саясаты кінәлі.

Алайда, «ештен кеш жақсы» демекші, кеш те болса бір-бірімізді тауып, аз уақыт болса да арласып, сыйласып үлергдік. Ол да болса Тәңірдің біздің пешенемізге жазған бір бақыты шығар...

БАЛАЛАРЫМ — БАҚЫТЫМ

Атам қазақта «Ағаш көркі - жапырақ, адам көркі - шүберек» деген қанатты сөз бар. Мен бұл сөзді өзімше өзгертіп, «Ағаш көркі жапырағы, адам көркі ұрпағы» деп алдым. Қырық жылдан астам уақыт шәй деспей, жұбымыз жарасқан бәйбішем Аққозы (Қияш) екеуміздің ата-аналық сезімізді оятып, алғаш көңілімізді шаттық шуағына бөлеген тұла бойы тұңғышымыз Жанар 1968 жылы өмірге келіп еді. Қазір Балқаш қаласында тұрады. Сауда училищесін тәмәмдаған. Бүгіндері сатушы болып жұмыс жасайды. Жолдасы Есенкелді Жуандықұлы (руы Тобықты, Тастемір).

Екі баласы Ернат, Ерқанат. Екеуі де музыка саласының мамандары. «Ер-Муза» атты топ құрған. Бірнеше байқаулардың лауреаттары. Екінші қызығымыз - Панар 1971 жылы туған. Олда Балқаш қаласында. Мамандығы тігінші. Мектепте жұмыс жасайды. Жолдасы Қайырбай Зейноллаұлы (марқұм). Руы (Шомақ). Балалары Өмірсерік БГТК-нің экономика факультетін қызыл дипломға тәмәмдады. Нұрболсын Балқаш қаласының техникумының екінші курс студенті. Болашақ метал-

лург. «Туанышты көріп бір-бірімізді іздеп, сағы-

ны» 1974 жылы шаңырағымызды шаттыққа кенелтіп тұңғыш тізгінұстар ұлымыз Нұртай дүниеге келді. Қақ-соқпен жұмысы жоқ. Ісіне ыждаһатты. Мінезі біртоға еңбекқор болып ер жетті. Қарқаралы қаласындағы зооветеринарлық техникумын және Алматы қаласындағы Орталық Азия Университетінің заңгер мамандығы бойынша оқып, диплом алды. Бүгіндері «Нұртай» шаруа қожалығында жетекші. Жолдасы Сандуғаш Абзалбекқызы. (Руы Сарым). Балалары Ақеркем, Алпыс, Жанеркем, Мейірім мектеп жасында, оқу озаттары. Ал, Нұртөре екіде.

Әулетімізде сөзұстары да, тілге бейімдісі, пысығы да Гүлнарымыз болды. Гүлнар ҚарМУ-дың журналистика факультетін бітірген. Бүгінде аудандық «Тоқырауын тынысы» газетінде тілші. Жолдасы Серікғалы Аманоллаұлы. Руы Қожағұл. Балалары Нұрдәулет пен Құлмұхаммет оқу озаттары, әншілер.

Қыздарымыздың ішіндегі салмақтысы да, сабырлысы да Бақытымыз. Бақыт 1979 жылы туған. Алматы қаласындағы Орталық Азия Университетінің заңгер мамандығы бойынша тәмәм-даған. Қазіргі таңда Балқаш қалалық Әділет басқармасында маман болып қызмет жасайды. Жолдасы Сәттар Қайроллаұлы. Руы Қожа. Баласы Ислам балабақшада.

Қыздың кішісі, ері еркешорасы Гүлнұр. Ресейің қазіргі заманғы гуманитарлық Академиясынан психолог мамандығы бойынша білім алып шыққан.

Аудан орталығындағы «Аққыз» балабақшасында психолог. Жолдасы Нұрбол Нұрымбекұлы. Руы Қамбар.

Шаңырақтың сүт кенжесі Нұрслан ойы орнықты, кітапқұмар. Соған қарағанда, үлкен білімді азамат болады-ау деп, ертеңіне үлкен үміт артып жүрген жайымыз бар. Қостанай қаласындағы №6697 әскери бөлімшесінде азаматтық борышын атқарып қайтты. Қарағанды қаласындағы «Болашақ» университетінің студенті. Болашақ заңгер.

Өткен өмірімді болашаққа жалғайтын ұрпағым жайлы дерек осы. Өмірің өрекіп ағар өзен екен, ғұмырың өрмелеп шығап кезең екен. Міне, мен де ғұмыр кезеңімнің биігіне көтеріліп алды-артымды бағамдап, өткенім мен бүгініме көз жіберіп, барға таубе, жоққа шүкір деймін. Өмірім зая кетпеген сыңайлы. Бейнетімнің зейнетін, азабымның рахатын көріп отырмын. Өлі де Алла берерін тауыспас. Баларымның бақыты баянды болса, менің де өмірдегі мақсат, мұратым орындалғаны...

ДЕПУТАТ ІС ҮСТІНДЕ

Табыс сыры – ізденісте

Қаңтардың қарлы бораны мен сықырлаған аязы – қыс маусымының ежелгі әдеті емес пе. Қардың мол түсуі, қыстың аязды болуы қанша дегенмен қажет-ақ. Соңғы жылдары желтоқсанның аяғында жаңбыр жауып, арты көк мұзға айналып малға да, адамға да өте жайсыз болды. Қыс бойы жайылымдық аршып, техника күші орынсыз пайдаланылатын. Осы ойды өзіне мықтап түйген, Қызыларай совхозының №1 мал бригадасының шопаны Метай Елеусізов қыстың қаттылығына ешбір өкініп отырған жоқ. Өйткені, ол қыс қамын ерте ойлады. Жаз айларынан бастап мал қораларын, жем-шөп жеткілікті етіп жасайды.

— Менің, дейді, коммунист шопан, осы кәсіпті меңгергеніме ширек ғасырдан астам уақыт өтті. Осы жылдар табыссыз болған емес. Бірнеше рет жарыста озып шығып, жүлдегер атандым. Совхоз партия комитетінің, аудандық партия мүшесі болған кездерім аз емес.

Иә, Мекең қой бағудың шебері, өз ісін жетік біледі. Биылғы жылы қабылданған отарынан бірде-

бір бас шығын жоқ. Қора жылы. Тоқтыларды қоңына қарай үш топқа бөлген. Жылы су, шөп-жем, тұз өз ретімен қойылған. Малды дәрігерлік емдеуді мал маманымен бірлесе отырып, жүргізіп келеді. Өткен жылы Метай Елеусізов үшін айрықша жыл болды. Ол №33 сайлау округі бойынша аудандық советке депутат болып сайланды. Мені аудандық советтің депутаттығына сайлап, сенім білдірген сайлаушыларға көп рахмет, - дейді ол. Өздеріңіз білесіздер, менің сайлау алдындағы платформам аудандық газетке жарияланды. Ендігі міндет ел алдындағы уәдені орындау.

М.Елеусізов өзі отырған қыстаққа құрылған идеологиялық ядроның жетекшісі. Басқа да қоғамдық мүшелердің құрамында. Өркез журналистермен кездесіп, олармен пікір алмасып, тәжірибелерін ортаға салып жүреді. Соңғы уақытта мені мынадай бір ой толғандырып жүр. Естуімше, партия қызметкерлеріне, шахтерларға, құрылысшыларға, мұғалімдерге т.б. көптеген мамандық иелеріне арналған демалыс үйлері санаторий-профилаторийлер бар. Ал, малшы шопандарға арналған демалу, не емделу орындары жоқ. Депутат ретінде осы мәселелерді тиісті орындар алдына қойып, қозғау салсам деймін.

Айта берсек, депутат-шопан Метай Елеусізовтың алдына қойып отырған мақсаты көп. Олардың ішінде ең маңыздысы өзіне бекітіліп берген малды аман сақтап, күйін түсірмей қыстан алып шығу. Сонымен қатар, 25 наурызда Қазақ ССР халық депутаттарының сайлауын лайықты табыстармен қарсы алу.

**Зада Жұматова,
Қызыларай совхозы
 («Арқа еңбеккері». 1992 жыл.)**

Азамат сенімі

Түн қараңғылығы сейіліп, ақпанның бет қарыған шыңылтыр аязды тағы бір таңы атып келеді. Бұл - Метайдың 13 жыл шопандық өміріндегі ең жақсы таңының бірі. Ол осы жылдар ішінде таң қылаң бере тұрып, күн райының қабағын қарауды әдетке айдалдырған. Таңғы тыныштық, ал Метай үшін жұмыс күні басталды.

...Аға шопан жылы қорадан шыққан қойларды біраз суыққа үйрету үшін аз уақыт иіріп тұрды да, отарды өріске қарай беттетті. Малды аса бытыратпай топтай айдаған бойы ауылдан ұзай берді. Ойы өрісті өзгертіп, отарды соны жайылымға жаю. Өйтпесе болмайды, күннен күнге төл беретін саулықтарды дұрыс тойындырып, жайылуына ерекше қараған жөн. Межелі жерге жеткен соң, отар бытырап жайыла бастады. Метай болса малды сыртынан бақылап мұнартақан көкжиектерге көз салды. Өткен күндерге көз жүгіртіп, шопан таяғын алғаш ұстаған жылдарды есіне алды. Иә, алғаш шопандыққа баруды қолға алған кезде: «Сенімнен шыға алар ма екенмін?» деп қобалжыған болатынмын. Бірақ, оны жұбайы Қияшқа сездірмеуге тырысты. Оған шоферлықтан ауысып, екінші тың – қой шаруа-

шылығын игеруге баратындығын айтқанда:

— Шопан еңбегінің қиындығы аз емес. Қиындықтан қорықпайтындығыңды білемін. Сонда да мал бағудың көп қиындығын біле қоймайсың. Жемісті еңбек ету, ердің ерінің ғана қолынан келеді. Оны өзің де ойлаған шығарсың. Шопандыққа барғаныңа менің қарсылығым жоқ, - деп, ел игілігі жолындағы жорыққа бірге аттанғандығын білдірді.

Содан кейін көп кешікпей «Қызыларай» совхозының №1 фермасында М.Елеусізов отар қабылдап алды. Бұл 1970 жылдың жазы болатын.

Арада он үш жыл өткен екен. Осыншама жаз, күз, қыс, көктем артта қалыпты. Осы уақыт ішінде Метай да едәуір тәжірибе жинақтады. Қаншама өмір сабақтарының сынағына түсті десеңші. Бірақ олардан сүрінген жоқ. Жылма-жыл табыс баспалдақтарымен көтеріліп келеді. Мәселен, бес жылдықтың беташар жылында Метай қарамағындағы жүз саулықтан жүз бірден төл ерітсе, өткен мерекелі жылы әр жүз саулықтан жүз екіден қозы алып, аман өсірді. Әр қойдан 2,6 кг. жүн қырықты. Оның алдағы асуы бұдан да биік. Міне, азамат сенімі ақталды деген осы да. Метай ойлана тұрып, отардың жайылысын барлап қарайды. Қыстың қысқа күні де екіндіге көтеріліп, түс мезгілі болып та қалды. Күн күрт құбыла қалғандай. Бұл өңірдің сырын жақсы білетін Метай отарын иіріп ауылға қайтуға дайындала бастады. Ол таңертеңгі шыңылтыр аяздан кейінгі күннің мүлде жылынып кеткенін ұната қоймаған еді.

Метай ЕЛЕУСІЗ

Кешікпей-ақ жаяу борасын басталып кетті.

Өрқашан отарды бастап, сенімді серігіне айналған ақсеркенің алға түскенін байқаған Метай малды ширата айдап келеді. Әйтсе де, еркін отықпаған малды ауылға жеткізу оңай бола қойған жоқ. Осыны сезген Қияш та алаңдаулы еді. Қыстаққа тақаған малдың алдын көргенде оның көңілі орнықты. Тал түсте қойды қамай қою пүлішті малдың төлінен айырылып, жүнін жоғалту деген сөз. Сондықтан, арнайы дайындаған ықтасынға шөп шашып, малды қас қарая қоралаумен ЕлеусізОВтердің бір күнгі қамқарекеті де аяқталды.

Кешкі дастархан басында Метай ертең аудандық партия комитетінің пленумына кететіндігін айтып, Қияшқа шаруағы ықтиятты болуды тапсырды. Содан шай ішіліп біткенше ештеңе айта қоймады. Өлденеге толғанғанда Метай-дың осылай үнсіз қалатынын жұбайы жақсы білетін. Сондықтан, ол:

- Не ойлап отырсың? — деп, Метайға сыр ұққысы келгендей барлай қарады.

- Иә, коммунист көпке үлгі. Арық айтып, се-міз шығайық деген оймен биыл саулық сайын төл ертуге міндеттеме қабылдап алып отырмын. Коммунистерге мұндай міндеттеме қабылдау, олқы бола ма, - деп отырмын. Күйек жақсы өтті. Малдың қоңы көңілдегідей. Ал, шелді мал төлді болмақ. Шамалауымша, былтырғы межеден асып түсуге толық мүмкіндік бар. Жүз үштен алуға уәде етсек деймін, - деп, Метай тоқетерін айтты.

- Коммунист шопан М.ЕлеусізОВ аудандық

комитеттің пленумына осы оймен аттанды. Ол бес жылдықтың үшінші жылында СССР-дің Азық-түлік программасына сүбелі үлес қосу жолында Ленинше, Коммунистерше еңбек етуді ұйғарған еді.

**Амантай Есмағанбетов,
Ақтоғай ауданы
(Арқа еңбеккері, 1983 жыл, ноябрь)**

Ауыл азаматы

Ақпан айының соңғы күндері болатын. Қатарынан екі күн үдей соққан ақтүтек боран да ашылған. Совхоз орталығынан шыққан К-700 тракторы қыстақтарға жол салып келеді. Стандарт, Сүлеймен, Домай қыстақтарын артқа тастады. Мұндағы шопандарда қыстың қиын күндеріне сыр берген жоқ. №1 фермаға қарайтын Қаратұмсық қыстағына ат басын тіредік. Тор атқа шана жеккен екі жігіт малға шөп шашып жүр. Дәу де болса, іздеген кісіміз осы болар деді совхоз партия комитетінің секретары Қ.Түсіпбаев.

Иә, бұл Метай Елеусізовтың өзі болып шықты. Аялдап, аман-саулық сұрастық. Күні кеше соғып өткен боран да оңай болған жоқ. Малға шөп беруде үлкен қиындықтар келтірді. Семья-мызбен аянбай жұмыс жасап, малды шетінеткеніміз жоқ. Сақа саулықтардай емес, тоқты малы күтімді көп тілейді. Міне, бүгін жем беріп, суарып, тойынғанша азықтандырып жатырмыз. Қыстың көбі кетіп, азы

қалғанда мал күйін төмендетіп алмау керек. Басқа қыстақтардың қалы қалай екен? Ол өз әріптестері жайлы да сұрап жатыр.

- Ал, жігіттер, әңгімені үйге барып жалғастырайық. Ферма орталығында цехтық партия ұйымының есеп беру-сайлау жиналысы бар еді. Соған барғалы отырмын. Малға көмекші шопан әм күйеу балам Есен Жасымбеков ие, - деді ол.

...Біз Метайды көптен білеміз, бұрын да сан кездесіп, пікірлескенбіз. Көп тыңдап, аз сөйлейтін елгезек жігітті ауыл достары үлкен құрмет тұтады. Өзінің адал еңбегімен танылып келе жатқан азамат. Сол күні цехтық партия ұйымының жиналысында Метай жетістік-кемшіліктерді ашық айтты. Партбюро мүшелерінің жұмысына сын тұрғысынан баға бергені есімде.

- Биылғы қысқа өкпе жоқ. Солай десек те, бригаданың көрсеткішін кейін тартып келе жатқандар бар. Қоғамдық мүддеге жанашырлықпен қарауымыз керек. Азық-түлік программасын жүзеге асырға үлес қосу әрқайсымыздың басты борышымыз. Кемшілікті айтсаң, көңілге алатындар бар. Мал өлімі отарларда тиылмай келеді. Бұл кемшілік бәрімізге ортақ. Бақылау тобының мүшелері күнделікті жағдайды біліп отырулары керек.

Бұдан кейін ол арендалық мердігерліктің тиімділігіне тоқталды. Жаңа тәсілді түсінбейтіндер де жоқ емес. Шартты міндеттеме түгілі жоспарынан шыға алмай жүргендерге не айтуға болады? Сондықтан озаттар өнегесін басшы-

лыққа алып, ізденіспен жұмыс жасауымыз керек. Сөз орайында айта кетейін, мал шаруашылығын механикаландыру жағына да көңіл бөлінбей келеді. Кейбір қыстақтар әлі де жоғары кернеулі электр желілеріне қосылған жоқ. Осы мәселелерге ауыл басшылары көңіл бөлулері керек. Адам факторын жандандыруда атқарған жұмыстар жеткілікті. Теледидарлы ауыл-село тұрғындары мен шопандар қауымының тұрақты көруін қамтамасыз етуге назар аударған дұрыс. Әсіресе, Алматы теледидары хабарын беруді қолға алған жөн. Мал азығын дайындау оның мол қорын жасау нақтылы шешілмей келеді. Ол үшін бөгеу суларын пайдалану мүмкіндіктерінің бар екендігіні де ортаға салды. Метай мінбеден түскенде отырғандар ду қол шапалақтап, шешімін күткен праблемалық мәселелер десіп жатты.

Метай Елеусізов жастайынан еңбекке араласып келеді. Оның әкесі де осы өңірге белгілі адам болған. Партком секретарының осы сөзі ой тізбегін үзіп жіберді. Қаршадайынан шопан таяғын қолға алған жігерлі жігіт ата кәсіпті жалғастырып білуде. «Балам, ырысыңды, бақытыңды еңбектен ізде». Кесіп айтқан әке сөзі еді бұл. Міне, содан бері ширек ғасырға жуық уақыт өтті. Сол жылдардың сырына үңілсек, өнім өндіріп, малды төлі есебінен өсірудегі қол жеткен көрсеткіштері де аз емс. Еңбегі жанып, алдыңғы шептен көрініп келеді. Оның омырауында «Еңбектегі ерлігі үшін» медалі жарқырайды. Алған мақтау грамоталары да жеткілікті. Жергілікті Советтердің өткен

сайлауында коллектив мүшелері оған сенім артып, аудандық Советтің депутаттығына сайлады. Жүлдегер шопанның мұндай құрметке ие болуы тегіннен тегін емес. Ол сайлаушылар аманатын орындауды да алдына мақсат етіп тапсырған. Оның сайлаушылар сенімінен шығатынына кәміл сенуге болады.

Қадірменді ауыл азаматы М.Елеусізов үлгілі семья басы. Жолдасы Қияш бес бала тәрбиелеп өсірген «Қола медальді» құрметті аналардың бірі. Көмекші шопанның міндетін атқарады.

Қазіргі қайта құру кезеңінде арқа сүйейтініміз де осындай азаматтар. Бұлардың жаңалыққа жаны құмар. Заман ағымын терең түсінеді. Шаруашылықты жаңаша жүргізуге де ұйытқы бола білуде. Ол совхоздағы еңбек коллективі советінің председателі, партбюро мүшесі. Осындай еңбекшіл жандарды әрқашан мақтан етеміз, - дейді партком секретары Қ.Түсіпбаев.

Оның өткен жылға қол жеткен табыстары да баршылық. Мал басын 100% аман сақтай отырып, отардан 537 қозыны 37 килограмнан етке тапсырды. Жыл аяғында шопан семьясы 7 мың сом табыс тапты. Коммунист шопан өз шаруашылығын күйттеп қоймайды. Совхоз өміріне партия ұйымының жұмысына белсене араласады. Меніңше, дейді М.Елеусізов: - Мал шаруашылығына жастарды көптеп тарту қажет. Шаруашылықта шопан кадрлары жетіспейді. Осынау маңызды іске әлі де болса, ескінің өлшемімен қарау орын алып отырғанын да жасыра алмаймыз. Шопандыққа баратын

жастарға жан-жақты жағдай жасай отырып, ата кәсіпті енші етуге жұмылдыра білуіміз керек. Онымен әңгімелесе қалсаңыз осындай түйінді ойларды толғайды.

Мәке, қой шаруашылығымен айналысқаныңызға көп болды. Шаруашылықты жүргізуде жалпы еңбек адамдардың іске деген ынтасында қандай өзгерістер қалыптасады деп ойлайсыз? Біз Метай Елеусізовке осындай сауал қойдық.

— Қайта құру жариялылықты қана емес, әрі үлкен өзгерістер әкелді. Азық-түлік молшылығын жасауда өнім сапасын жақсартуда аз сөз айтылып жатқан жоқ. Бүгінде арендалық мердігерлік қатынастарды дамыту күн талабына өткір қойылуда. Ескіше жұмыс істеуден арылды, демек әрқайсымыз өз жұмысымызға жанашырлықпен қарап, ортақ мүддеге мол қайтарыммен мол үлес қоса білуіміз қажет. Жұмсалған шығын мен өндірілген өнімнің айырмасы біздің таза пайдамыз болып есептеледі. Артық өнім берсек, ертең оның ақысы түгелдей шопанда қалады, - дейді ол.

...Күн кешкіріп қалыпты. Ол жиналыстан шыққан. Қаратұмсық қыстағына бет алды. Тағы да күн бұзылайын деп тұр-ау сірә. Кездескенше күн жақсы.

Ол жалпақ алақанын бізге ұсына берді...

Рымбек Мәмбетов,
газеттің арнаулы тілшісі.

«Қызыларай» совхозы.
(«Арқа еңбеккері», 1991 жыл, 25 ақпан)

Мазмұны

Алғы сөз	3
Тегінді білу - тектілік	6
Бейнеті көп балалық шақ	20
Отан қорғау - азаматтық борышың	36
Бақытымызды еңбектен іздедік	42
Мәскеу сапары	96
Тосын жайлар, оқыс оқиғалар	104
Жақсымен жүрдім жанасып.....	106
Балаларым - бақытым	113
Депутат іс үстінде	116

**Қырық жылдан астам қолыма
Шопан ата таяғын ұстап, қой
бағыппын. Жәй ғана бағып
қоймай өз уақытымның, өз
заманымның талап тұрғысы
бойынша еңбек етіп,
қатарымның алды болып,
абырой мен мәртебеге бөленіп,
құрметке ие болыппын.
Өмірдің соқтықпалы-
соқпақсыз, бұралаң жолын
өтіп, өзіме тиесілі бағым мен
бақытымды тауыппын...**
